

MASTER'S THESIS

De invloed van een strafrechtelijke uitspraak op herstelsancties vanuit het perspectief van de onschuldpresumptie

Anoniem

Award date:
2022

Awarding institution:
Department of Public Law

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 05. Oct. 2022

Open Universiteit
www.ou.nl

**De invloed van een strafrechtelijke uitspraak op
herstelsancties vanuit het perspectief van de onschuldpresumptie**

Open Universiteit
www.ou.nl

Naam:

Studentnummer:

Begeleider: mr. dr. R. Koenraad

Examinator: prof. mr. dr. R.

Ortlep Aantal woorden: 13.986

Datum: 27 juni 2022

Lijst van afkortingen

Voorwoord

1. Inleiding.....	6
1.1. Onderzoeksdoel	6
1.2. Onderzoeksvraag en deelvragen.....	6
1.3. Maatschappelijke relevantie	7
1.4. Wetenschappelijke relevantie	7
1.5. Theoretische kader	7
1.6. Methodiek en structuur van het onderzoek	8
2. Begrippen van het EHRM en Nederlandse bestuursrecht.....	9
2.1. Charged with a criminal offence	9
2.2. De strenge wettelijke bewijsstelsel van het strafrecht	9
2.3. De vrije bewijsleer van het bestuursrecht	9
2.4. Consequenties van een strafrechtelijke vervolging	10
2.4.1. Vrijspraak	10
2.4.2. Sepot	10
2.5. Onschuldpresumptie en zijn bewijs- en behandelingsdimensie	10
2.5.1. Eerste dimensie: Verdachte is niet schuldig tot het tegendeel is bewezen.....	10
2.5.2. Tweede dimensie: Verdachte dient als onschuldig behandeld te worden	11
3. Tweede dimensie van de onschuldpresumptie volgens het EHRM	12
3.1. Ontstaan tweede dimensie van de onschuldpresumptie	12
3.1.1. Onschuldpresumptie nadat de vervolging is beëindigd	13
3.1.2. Onschuldpresumptie na onherroepelijke vrijspraak.....	14
3.1.3. Doorwerking naar andere rechtsgebieden.	15
3.2. Taalgebruik rechters	16
3.3. Schending tweede dimensie onschuldpresumptie: tweetrapstoets.....	17
3.4. Arresten Melo Tadeu en Hrdalo.....	17
3.4.1. Onherroepelijke vrijspraak: Melo Tadeu	17
3.4.2. Beëindiging van de vervolging: Hrdalo.....	18
4. Nederlandse onschuldpresumptie en de eisen die het EHRM hieraan stelt	19
4.1. Het oordeel van de Hoge Raad over de bewijswaardering.....	19
4.1.1. Toepassing tweede dimensie onschuldpresumptie door de Hoge Raad	20
4.1.2. Tussenconclusie	21
4.2. De Afdeling en de tweede dimensie van de onschuldpresumptie.....	22
4.2.1. De Afdeling sluit zich aan bij het EHRM	22
4.2.2. De Afdeling wijzigt zijn jurisprudentie	23
4.2.3. Sekanina-arrest en de Wet Bibob-procedure	24
4.2.4. Tussenconclusie	24
4.3. Het CBb en de tweede dimensie van de onschuldpresumptie	24
4.3.1. Het CBb en zijn ongewijzigde jurisprudentie	24
4.3.2. Tussenconclusie	25
4.4. De Centrale Raad van Beroep en de tweede dimensie van de onschuldpresumptie	25
4.4.1. Centrale Raad komt met een nuancering in zijn jurisprudentie	26

4.4.2.	Vrijspraak of sepot krijgt eerder dan voorheen bepalende waarde	27
4.4.3.	Tussenconclusie	29
5.	Conclusie	30
6.	Literatuurlijst	32
7.	Jurisprudentielijst	33

Lijst van afkortingen

Art.	Artikel
ABRvS	Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State
Awb	Algemene wet bestuursrecht
CBb	College van Beroep voor het Bedrijfsleven
CRvB	Centrale Raad van Beroep
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
EVRM	Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden
Gw	Grondwet
HR	Hoge Raad
OM	Openbaar Ministerie
OvJ	Officier van justitie
PW	Participatiewet
RB	Rechtbank
Sr	Wetboek van Strafrecht
Sv	Wetboek van Strafvordering

Voorwoord

Deze masterscriptie is geschreven in het kader van de opleiding Rechtsgeleerdheid, profiel Staats- en bestuursrecht en ter verkrijging van de titel Master of Laws. Deze opleiding is gevolgd aan de Open Universiteit te Heerlen. Bij deze scriptie heeft de begeleiding plaatsgevonden door mr. dr. R. Koenraad. Deze scriptie is opgesteld in de periode januari 2022 tot en met juni 2022. Het duurde even om een geschikt onderwerp voor mijn scriptie te vinden omdat ik in eerste instantie een dubbele profielaantekening wou ontvangen voor strafrecht en staats- en bestuursrecht. Uiteindelijk heb ik op advies van enkele docenten voor een bestuursprocesrechtelijk onderwerp gekozen. De lange weg die ik heb bewandeld na HBO-Rechten is nu geëindigd op het WO. De grootste uitdaging was het schrijven van de masterscriptie. Ik wil mr. dr. R. Koenraad bedanken voor zijn begeleiding. Ik kreeg de nodige aanwijzingen op eerdere versies. Dankzij de excellente begeleiding door mr. dr. R. Koenraad heb ik mijn onderzoek met goed gevolg kunnen afronden. Ook wil ik mijn ouders en collega's van het xxx bedanken voor hun steun. Zonder hen was het niet gelukt. Deze masterscriptie is afgerond op 30 juni 2022.

Amsterdam, 30 juni 2022

x

1. Inleiding

Het oordeel van de bestuursrechter staat soms lijnrecht tegenover het oordeel van de strafrechter. Veel mensen begrijpen dit niet. Hoe kan het dat je volgens het strafrecht vrijgesproken bent maar volgens het bestuursrecht schuldig bent. Eén van de fundamentele uitgangspunten van het strafrecht is dat iemand voor onschuldig wordt gehouden tot het tegendeel is bewezen. Dit komt tot uitdrukking in artikel 6, tweede lid, EVRM. Hierin staat omschreven dat een ieder tegen wie een vervolging is ingesteld, voor onschuldig wordt gehouden tot zijn schuld in rechte is komen vast te staan. Indien iemand wordt vrijgesproken zou dit beginsel mogelijk worden geschonden als diegene bij een bestuursrechtelijke procedure wel schuldig wordt geacht. Het EHRM heeft daarom de onschuldpresumptie uitgebreid met het zogenoemde tweede dimensie van het beginsel.¹

Het komt geregeld voor dat de bestuursrechter oordeelt over de intrekking of terugvordering van een uitkering wegens het schenden van de inlichtingenplicht. In voorkomend geval kan daarnaast ook de bestraffing door de strafrechter plaatsvinden. Hierdoor kan het voorkomen dat in de twee verschillende procedures over dezelfde feiten wordt geoordeeld. Dat roept de vraag op in hoeverre de bestuursrechter gebonden is aan het oordeel van de strafrechter.

Uit dit onderzoek moet blijken of het niet overnemen van het oordeel van de strafrechter in bepaalde omstandigheden strijd kan opleveren met de tweede dimensie van de onschuldpresumptie bij herstelsancties en of de hoogste bestuursrechters van Nederland – de Hoge Raad, de Afdeling, het CBb en de Centrale Raad voldoen aan de jurisprudentie van het EHRM met betrekking tot de tweede dimensie van onschuldpresumptie.

1.1. Onderzoeksdoel

Dit onderzoek is beperkt tot de beantwoording van de vraag of volgens de jurisprudentie van de Nederlandse rechtspraak en het EHRM een onherroepelijke vrijspraak of sepot in een strafzaak in strijd is met de tweede dimensie van de onschuldpresumptie van artikel 6, tweede lid, EVRM bij bestuursrechtelijke procedures inzake herstelsancties. Om uiteindelijk, naar aanleiding van het verrichte onderzoek, tot een mogelijk advies of conclusie te komen, dient een aantal deelvragen te worden gesteld die antwoord geven op de probleemstelling.

1.2. Onderzoeksvraag en deelvragen

De centrale onderzoeksvraag luidt:

“In hoeverre is de bestuursrechter bij het toetsen van een herstelsanctie gebonden aan het oordeel van de strafrechter over de feiten die aanleiding tot deze sanctie hebben gegeven?”

De centrale onderzoeksvraag vormt het sluitstuk van deze scriptie en zal beantwoord worden aan de hand van de deelvragen die als volgt zijn opgesteld:

Welke uitkomsten biedt een strafrechtelijke vervolging?

Strafrechtelijke vervolging kan leiden tot verschillende veroordelingen. De mogelijkheden zullen in hoofdstuk 2.4 worden langsgelopen, ook zal er kort worden stilgestaan hoe deze in het Sv zijn vastgelegd. Zo kan een verdachte worden veroordeeld als schuldig, vrijgesproken worden of sepot krijgen.

Wanneer is de onschuldpresumptie van toepassing bij herstelsancties?

Volgens de jurisprudentie van het EHRM is de reikwijdte van de onschuldpresumptie niet beperkt tot strafrechtelijke procedures, maar ook tot bestuursrechtelijke procedures.

¹ EHRM 25 maart 1983, ECLI:CE:ECHR:1983:0325JUD000866079 (*Minelli/Zwitserland*); EHRM 17 juli 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:0712JUD002542409, par. 94 (*Allen/Verenigd Koninkrijk*).

Uit welke twee dimensies bestaat de onschuldpresumptie?

In deze paragraaf zal er een korte uitleg worden gegeven over de onschuldpresumptie. Daarna zal er voornamelijk uitspraken worden gebruikt waarbij de nadruk ligt op de tweede dimensie van de onschuldpresumptie. Dit wordt ook wel de behandelingsdimensie genoemd.

Hoe oordeelt het EHRM over de tweede dimensie van de onschuldpresumptie en wat zijn de ontwikkelingen?

In dit hoofdstuk zal de rechtspraak van het EHRM met betrekking tot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie uiteen worden gezet. Deze deelvraag zal voornamelijk descriptief worden beantwoord, waarbij een grootschalig jurisprudentieonderzoek zal worden uitgevoerd naar de arresten van het EHRM.

Hoe oordelen de hoogste bestuursrechters van Nederland over de tweede dimensie van de onschuldpresumptie en voldoet dit aan de eisen die het EHRM stelt?

In dit hoofdstuk zal aan de hand van de jurisprudentie een beeld geschetst worden over hoe de hoogste bestuursrechters van Nederland oordelen over de tweede dimensie van de onschuldpresumptie. Tenslotte zal ook beoordeeld worden of de hoogste bestuursrechter in Nederland voldoen aan de jurisprudentie van het EHRM. Dit hoofdstuk zal dus een combinatie worden van een descriptief onderzoek en een normatieve oordeelsvorming.

1.3. Maatschappelijke relevantie

Eén van de fundamentele uitgangspunten van het strafrecht is dat iemand onschuldig wordt geacht tot het tegendeel is bewezen. Het bovenstaande komt tot uitdrukking in artikel 6, tweede lid, EVRM. Indien iemand wordt vrijgesproken zou dit beginsel mogelijk worden geschonden als diegene bij een bestuursrechtelijke procedure wel schuldig wordt bevonden. De vraag is dan ook gelet op de bovenstaande situatie tot hoe ver dit gaat. Er lijkt voldoende maatschappelijke relevantie te bestaan voor het verrichten van dit onderzoek. Het is voor rechtszoekenden en beoefenaars van het recht als voor de gehele maatschappij van belang dat de bestuursrechtspraak omtrent de tweede dimensie van de onschuldpresumptie goed onder de loep wordt genomen en het bovenstaande verduidelijkt wordt.

1.4. Wetenschappelijke relevantie

Wetenschappelijk gezien is het onderzoek zeker relevant te noemen. Diverse auteurs hebben zich uitgelaten over de vraag wat de invloed van de strafrechtelijke uitspraak is voor de uitkomst van de bestuursrechtelijke zaak. Om daar een beter beeld van te krijgen, zal er worden ingegaan op recente uitspraken van de Hoge Raad, de Afdeling, het CBb en de Centrale Raad waarin eveneens de vraag aan de orde was naar de invloed van een strafrechtelijke uitspraak op de uitkomst van de bestuursrechtelijke procedure. Er bestaat onduidelijkheid over de tweede dimensie van de onschuldpresumptie bij herstelsancties. Met het oog op verdere ontwikkeling van het bestuursrecht, is het wetenschappelijk gezien nuttig om dit onderzoek te gaan doen.

1.5. Theoretische kader

Om uiteindelijk aan het beantwoorden van de centrale onderzoeksvraag toe te komen, moet de jurisprudentie van het EHRM en de hogere bestuursrechtspraak in Nederland van de afgelopen decennia aanleiding geven om de vraag te kunnen beantwoorden. Om tot een inzicht te komen in de problematiek van de hogere bestuursrechtspraak, zullen de verschillende meningen van rechtswetenschappers worden verwerkt, afkomstig uit wetenschappelijke publicaties en annotaties. Naar gelang het onderzoek vordert wordt aan de hand van jurisprudentie, wetenschappelijke publicaties en annotaties het werkelijke probleem blootgesteld en vervolgens opgelost.

1.6. Methodiek en structuur van het onderzoek

Dit onderzoek behandelt het effect van een onherroepelijke vrijspraak of sepot op de uitkomst van de bestuursrechtelijke procedure. Centraal in dit onderzoek staan de wijzen waarop de hoogste Nederlandse bestuursrechters omgaan met de tweede dimensie van de onschuldpresumptie.

Als eerst is het belangrijk om in hoofdstuk 2 enkele begrippen goed te beschrijven. Daarnaast is het belangrijk om de verschillen in het bewijsrecht tussen een strafrechtelijke procedure en een bestuursrechtelijke procedure uiteen te zetten. Waarbij de nadruk gelegd wordt op de vrije bewijsleer van het bestuursrecht. De verschillende uitkomsten van een strafrechtelijke vervolging worden langsgelopen en er zal kort worden stilgestaan hoe deze in het Sv zijn vastgelegd. Tenslotte zal er een korte uitleg worden gegeven over de eerste dimensie van de onschuldpresumptie. Daarna zal in dit onderzoek voornamelijk uitspraken worden gebruikt waarbij de nadruk ligt op de tweede dimensie van de onschuldpresumptie.

In hoofdstuk 3 zal de rechtspraak van het EHRM met betrekking tot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie uiteen worden gezet. Deze deelvraag zal voornamelijk descriptief worden beantwoord, waarbij een grootschalig jurisprudentieonderzoek zal worden uitgevoerd naar de arresten van het EHRM.

In hoofdstuk 4 zal aan de hand van de jurisprudentie een beeld geschetst worden over hoe de hoogste bestuursrechters van Nederland oordelen over de tweede dimensie van de onschuldpresumptie. In dit hoofdstuk zal tevens de meningen van rechtswetenschappers worden verwerkt, afkomstig uit wetenschappelijke publicaties en annotaties. Dit hoofdstuk zal dus een combinatie worden van een descriptief onderzoek en een normatieve oordeelsvorming.

Tenslotte zal in de conclusie beoordeeld worden in hoeverre de bestuursrechter bij het toetsen van herstelsancties gebonden is aan het oordeel van de strafrechter over de feiten die aanleiding tot deze sanctie hebben gegeven en of de hoogste bestuursrechters in Nederland voldoen aan de jurisprudentie van het EHRM met betrekking tot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie.

2. Begrippen van het EHRM en Nederlandse bestuursrecht

In dit hoofdstuk zullen we enkele belangrijke begrippen van het EHRM langslopen. Daarna zal er worden ingegaan op de eerste en de tweede dimensie die de onschuldpresumptie kent. In de jurisprudentie komen de onderhavige begrippen nadrukkelijk terug en daarom is het van belang om de inhoud en reikwijdte van deze begrippen te kennen.

2.1. Charged with a criminal offence

Om zich in een procedure te kunnen beroepen op de onschuldpresumptie van artikel 6, tweede lid, EVRM, moet sprake zijn van een ‘criminal charge’ oftewel een vervolging.² Het EHRM heeft zich in de uitspraken Engel³, Öztürk⁴ en Lutz⁵ uitgebreid uitgelaten over de vraag wanneer sprake is van aan ‘criminal charge’. Volgens het EHRM moet er voldaan worden aan drie voorwaarden. De eerste voorwaarde is dat er sprake moet zijn van een classificatie naar nationaal recht. Ten tweede moet uit de vervolging de aard van het delict blijken. Ten slotte moet de aard en zwaarte van de sanctie uit de vervolging blijken.⁶ De voorwaarden zijn niet cumulatief.⁷ Wanneer aan één van de drie voorwaarde wordt voldaan, kunnen we spreken van een ‘criminal charge’ en kan de persoon tegen wie de vervolging is gericht, zich beroepen op de bescherming die artikel 6, tweede en derde lid, EVRM biedt.

Een herstelsanctie zoals het intrekken en terugvorderen van een uitkering kan soms voor de betrokkene een zware sanctie zijn. Toch is de herstelsanctie geen ‘criminal charge’. De herstelsanctie is er niet op gericht om leed toe te voegen maar om de onrechtmatige situatie te herstellen. Dit neemt niet weg dat er geen mogelijkheid bestaat om zich te kunnen beroepen op de bescherming die artikel 6, tweede lid, EVRM biedt als er geen sprake is van een ‘criminal charge’. In hoofdstuk 3 zal hier uitvoerig op in worden gegaan.

2.2. De strenge wettelijke bewijsstelsel van het strafrecht

In Nederland kennen wij een strenge wettelijk bewijsstelsel. Zo volgt uit artikel 338 SV dat de strafrechter zich moet houden aan de wettelijke bewijsmiddelen en enkel op basis van deze bewijsmiddelen een verdachte als schuldig aan een strafbaar feit mag veroordelen. De overtuiging van de rechter over de schuld van de verdachte is één van de strenge eisen waarbij de rechter niet volgens waarschijnlijkheid mag oordelen. Volgens het in dubio pro reo-beginsel mag een verdachte niet worden veroordeeld als er sprake is van enige twijfel. Bij enige twijfel over de schuld van de verdachte zal de rechter moeten vrijspreken.⁸ Het EHRM heeft in zijn jurisprudentie strenge eisen gesteld aan het bewijs in een strafrechtelijke procedure.⁹ Het EHRM stelt ‘beyond reasonable doubt’ als één van de grondslagen van het strafrecht, waarbij de rechter de verdachte pas als schuldig kan veroordelen als er geen enkel twijfel meer bestaat.¹⁰

2.3. De vrije bewijsleer van het bestuursrecht

Het bestuursrecht kent de strenge eisen die het strafrecht stelt aan de bewijslastverdeling en de bewijswaardering niet. Het bestuursrecht kent een vrije bewijsleer. Dit houdt in dat de bestuursrechter vrij is in het waarderen van de bewijsmiddelen. De bewijsmiddelen hoeven niet wettelijk en

² Stijnen 2011, p. 49.

³ EHRM 8 juni 1976, ECLI:CE:ECHR:1976:0608JUD000510071 (*Engel e.a./Nederland*).

⁴ EHRM 21 februari 1984, ECLI:CE:ECHR:1984:0221JUD000854479 (*Öztürk/Duitsland*).

⁵ EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD000991282 (*Lutz/Duitsland*).

⁶ EHRM 21 februari 1984, ECLI:CE:ECHR:1984:0221JUD000854479, par. 50 (*Öztürk/Duitsland*); Stijnen 2011, p. 50.

⁷ EHRM 23 november 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:1123JUD007305301, par. 31 (*Jussila/Finland*).

⁸ Mevis 2013, p. 604-606; Keulen & Knigge 2016, p. 486.

⁹ EHRM 28 november 2002, ECLI:CE:ECHR:2002:1128JUD005844200, par. 125 (*Lavents/Letland*);

EHRM 24 juli 2008, ECLI:CE:ECHR:2008:0724JUD003545004, par. 49 (*Melich en Beck/Tsjechische Republiek*);

EHRM 5 januari 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:0105JUD007456812, par. 166 (*Frumkin/Rusland*);

EHRM 15 november 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:1115JUD002958012, par. 72 (*Navalnyy/Rusland*).

¹⁰ Mevis 2013, p. 603-606; Keulen & Knigge 2016, p. 483-486.

overtuigend te zijn om tot een veroordeling te komen.¹¹ In het bestuursrecht is 'aannemelijkheid' al voldoende om aan te nemen dat het betreffende feit zich heeft voorgedaan. De vrije bewijsleer van het bestuursrecht is op grond van de jurisprudentie van het EHRM zelfs toegestaan als het gaat om dezelfde feiten die in een strafrechtelijke procedure zijn behandeld.¹²

2.4. Consequenties van een strafrechtelijke vervolging

Een strafrechtelijke procedure kan tot verschillende uitkomsten leiden. In het wetboek van Strafvordering zijn deze verschillende uitkomsten vastgelegd. De uitkomst van de procedure is van belang bij de toepassing van de tweede dimensie van de onschuldpresumptie. De nadruk in dit onderzoek zal daarom liggen op strafzaken waarbij de verdachte onherroepelijk is vrijgesproken of waartegen de vervolging is beëindigd.

2.4.1. Vrijspraak

Op grond van artikel 352, eerste lid Sv kan de strafrechter de verdachte vrijspreken. Dit gebeurt als de strafrechter niet tot een bewezenverklaring kan komen. Indien een ten laste gelegde feit niet bewezen wordt geacht, of de verdachte niet als strafbaar kan worden geacht, kan de rechter op grond van artikel 352, tweede lid Sv ontslag van alle rechtsvervolging uitspreken. Of de strafrechter nu vrijspreekt of ontslag van alle rechtsvervolging uitspreekt, maakt voor de toepassing van de onschuldpresumptie uit artikel 6 EVRM geen verschil. Het is van belang dat de strafrechter de verdachte op inhoudelijke gronden vrijspreekt en deze gronden nadrukkelijk in het vonnis motiveert. Eén van de meest voorkomende situaties is dat de strafrechter niet tot een bewezenverklaring kan komen, omdat hij niet over voldoende bewijs beschikt. De strafrechter moet de verdachte dan vrijspreken. Er vindt dan ook geen inhoudelijke behandeling plaats. De strafrechter kan de gronden niet inhoudelijk weerleggen als er onvoldoende bewijs is. Het gevolg is dat de verdachte nog steeds verdacht kan worden van strafbare feiten in opvolgende procedures. Het EHRM heeft het bovenstaande uitvoerig behandeld in zijn jurisprudentie met betrekking tot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie. In opvolgende hoofdstuk zal uitvoerig worden ingaan op de onherroepelijke vrijspraak van de strafrechter.

2.4.2. Sepot

Een strafrechtelijke vervolging kan stoppen indien de zaak niet wordt voorgedragen aan de strafrechter. Om verschillende redenen kan de officier van justitie beslissen om in een strafzaak definitief niet tot vervolging over te gaan. Op grond van artikel 167 Sv wordt dan de strafzaak geseponeerd. Er bestaan verschillende redenen om een strafzaak te seponeren. Zo kan het zijn dat de officier van justitie te weinig bewijs heeft tegen de verdachte, de verdachte al schade heeft vergoed aan het slachtoffer of de verdachte niet veroordeeld zal worden door de vervolging.¹³

2.5. Onschuldpresumptie en zijn bewijs- en behandelingsdimensie

De onschuldpresumptie is door de ontwikkelingen in de jurisprudentie onder te verdelen in twee dimensies. De eerste dimensie van de onschuldpresumptie heeft er toe geleid dat het tweede dimensie van de onschuldpresumptie is ontstaan. Daarom zal de eerste dimensie kort worden uiteengezet.

2.5.1. Eerste dimensie: Verdachte is niet schuldig tot het tegendeel is bewezen

De eerste dimensie van de onschuldpresumptie stelt dat een verdachte niet schuldig is tot het tegendeel is bewezen. Dit betekent dat de verdachte voor onschuldig gehouden moet worden totdat zijn schuld in rechte is vastgesteld.¹⁴ Volgens de jurisprudentie van het EHRM betekent dit dat een strafrechter bij aanvang van de strafzaak niet vooringenomen mag zijn over de schuld van de verdachte.¹⁵ Volgens de eerste dimensie van de onschuldpresumptie moet de officier van justitie

¹¹ CRvB 1 december 2006, ECLI:NL:CRVB:2006:AZ4396.

¹² EHRM 18 oktober 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:1018JUD002110707, m.nt. H.J. Simon, par. 30 (*Alkaşi/Turkije*)

¹³ Mevis 2016, p. 477.

¹⁴ Artikel 6, tweede lid, EVRM.

¹⁵ EHRM 6 december 1988, ECLI:CE:ECHR:1988:1206JUD001059083, par. 77 (*Barberà, Messegué en Jabardo/Spanje*).

voldoende bewijsmiddelen in de strafzaak aanbrengen om tot een veroordeling te kunnen komen.¹⁶ Bij onvoldoende bewijsmiddelen dient de verdachte volgens de onschuldpresumptie vrij te worden gesproken.

2.5.2. Tweede dimensie: Verdachte dient als onschuldig behandeld te worden

Het EHRM heeft zich uitvoerig uitgelaten over de tweede dimensie van de onschuldpresumptie. Dit wordt ook wel de behandelingsdimensie genoemd. De behandelingsdimensie houdt in dat een verdachte die vrijspraak of sepot heeft gekregen als onschuldig behandeld dient te worden. In hoofdstuk 3 zal ik uitvoerig ingaan op de tweede dimensie van de onschuldpresumptie waarbij de jurisprudentie van het EHRM hieromtrent uitgebreid uiteengezet zal worden. Duidelijk zal worden dat het begrip 'criminal charge' en de uitkomst van de strafzaak een belangrijke rol speelt bij het toepassen van artikel 6, tweede lid, EVRM. Ook de verschillen in bewijslastverdeling en de bewijswaardering binnen het bestuursrecht en strafrecht spelen daarbij een belangrijke rol.

Het onderzoek richt zich voornamelijk op het tweede dimensie van de onschuldpresumptie daarom zal dit uitgebreid in de opvolgende hoofdstukken aan bod komen.

¹⁶ Keulen & Knigge 2016, p. 88.

3. Tweede dimensie van de onschuldpresumptie volgens het EHRM

In dit hoofdstuk zullen de grondtrekken van de jurisprudentielijn van het EHRM met betrekking tot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie worden uiteengezet. Daarnaast is het van belang om te weten op welke manier de onschuldpresumptie geschonden kan worden. Tenslotte verdienen de arresten Melo Tadeu en Hrdalo een aparte bespreking. In Nederland wordt namelijk veelal op deze arresten een beroep gedaan in bestuursrechtelijke procedures.

3.1 Het EVRM verankerde 'onschuldpresumptie'.

In het EVRM zijn waarborgen opgenomen om de mensenrechten te beschermen. Eén van die waarborgen is de onschuldpresumptie die tot uitdrukking komt in artikel 6, tweede lid, EVRM.¹⁷ De onschuldpresumptie brengt op zichzelf al vele waarborgen met zich mee.¹⁸ Om te behoeden dat een persoon die vrijgesproken is, alsnog schuldig kan worden verklaard, achtte het EVRM een uitbreiding van de onschuldpresumptie noodzakelijk. Hierdoor ontstond de tweede dimensie van het onschuldpresumptie. De tweede dimensie van de onschuldpresumptie voorkomt dat een persoon die onherroepelijk is vrijgesproken is of waartegen de vervolging is beëindigd behandeld wordt alsof hij schuldig is.¹⁹ Men ging ervanuit dat de onschuldpresumptie niet kan gelden indien er geen sprake is van een 'criminal charge'. Het EHRM oordeelde echter anders in het Minelli-arrest, welke hierna wordt behandeld.²⁰

3.1. Ontstaan tweede dimensie van de onschuldpresumptie

De tweede dimensie van de onschuldpresumptie is ontstaan in het Minelli-arrest.²¹ In deze zaak was de vervolging tegen Minelli beëindigd en werd hij in de gedeeltelijke gerechtskosten en proceskosten van de wederpartij veroordeeld omdat hij hoogstwaarschijnlijk als schuldig zou worden veroordeeld als de procedure was voortgezet. Het EHRM oordeelde dat het veroordelen in de gerechts- en proceskosten tot schending van de onschuldpresumptie leidt.²² Het EHRM oordeelde dat er sprake is van een 'criminal charge' in deze procedure, ongeacht het een civiele procedure is.²³ De onschuldpresumptie werd van toepassing verklaard in de Minelli zaak. Vervolgens werd gekeken of de onschuldpresumptie in deze zaak werd geschonden. Er is sprake van schending als iemand door een rechterlijke beslissing schuldig wordt geacht, zonder dat hij door een bevoegde rechter schuldig is verklaard.²⁴ De rechtbank heeft Minelli in twee derde van de kosten veroordeeld omdat hij in deze procedure hoogstwaarschijnlijk als schuldig zou worden veroordeeld als de procedure was voortgezet. Het EHRM oordeelde dat de rechtbank met zijn motivering Minelli schuldig heeft verklaard.²⁵ Volgens het EHRM leidde de uitspraak van de rechtbank tot een schending van de onschuldpresumptie.²⁶

Hiermee heeft het EHRM een nieuwe rechtsregel in leven geroepen. De tweede dimensie van de onschuldpresumptie wordt geschonden als een persoon niet strafrechtelijk is veroordeeld en zijn recht op verdediging heeft kunnen gebruiken, als schuldig wordt veroordeeld in een opvolgende procedure. Een motivering dat een persoon schuldig is, is al voldoende zonder dat er sprake is van een formele schuldbevinding.²⁷ Om in een opvolgende procedure beroep te kunnen doen op de tweede dimensie

¹⁷Zie o.a. EHRM 10 februari 1995, ECLI:CE:ECHR:1995:0210JUD001517589, par. 35 (*Allenet de Ribemont/Frankrijk*); EHRM 13 januari 2005, ECLI:CE:ECHR:2005:0113JUD004291498, par. 21 (*Capeau/België*); EHRM 17 juli 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:0712JUD002542409, par. 92 (*Allen/Verenigd Koninkrijk*).

¹⁸ EHRM 17 juli 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:0712JUD002542409, par. 93 (*Allen/Verenigd Koninkrijk*).

¹⁹ EHRM 17 juli 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:0712JUD002542409, par. 94 (*Allen/Verenigd Koninkrijk*).

²⁰ EHRM 25 maart 1983, ECLI:CE:ECHR:1983:0325JUD000866079 (*Minelli/Zwitserland*).

²¹ EHRM 25 maart 1983, ECLI:CE:ECHR:1983:0325JUD000866079, par. 12-13 (*Minelli/Zwitserland*).

²² EHRM 25 maart 1983, ECLI:CE:ECHR:1983:0325JUD000866079, par. 34-35 (*Minelli/Zwitserland*).

²³ EHRM 25 maart 1983, ECLI:CE:ECHR:1983:0325JUD000866079, par. 26-28 (*Minelli/Zwitserland*).

²⁴ EHRM 25 maart 1983, ECLI:CE:ECHR:1983:0325JUD000866079, par. 37 (*Minelli/Zwitserland*).

²⁵ EHRM 25 maart 1983, ECLI:CE:ECHR:1983:0325JUD000866079, par. 38 (*Minelli/Zwitserland*).

²⁶ EHRM 25 maart 1983, ECLI:CE:ECHR:1983:0325JUD000866079, par. 40 (*Minelli/Zwitserland*).

²⁷ EHRM 25 maart 1983, ECLI:CE:ECHR:1983:0325JUD000866079, par. 37 (*Minelli/Zwitserland*).

van de onschuldpresumptie moet er sprake zijn van een ‘criminal charge’ waarbij een persoon niet is veroordeeld.²⁸

3.1.1. Onschuldpresumptie nadat de vervolging is beëindigd

Om uit te kunnen gaan van een schending van de onschuldpresumptie is het uiteindelijke oordeel in de strafrechtelijke procedure van groot belang. Het kan zijn dat de strafrechter betrokkene onherroepelijk vrijspreekt of de vervolging tegen betrokkene beëindigt.

Het EHRM heeft op 25 augustus 1987 drie uitspraken omtrent de onschuldpresumptie gedaan waarin de verdachten niet veroordeeld waren door de strafrechter.²⁹ In de eerste zaak werd Englert vervolgd voor afpersing.³⁰ Omdat Englert al vervolgd was in een andere strafprocedure waarin de rechter een veroordeling had uitgesproken, besloot de officier van justitie de vervolging in deze strafzaak te beëindigen. Englert wilde na de seponering gecompenseerd worden voor de proceskosten en de tijd die hij in voorlopige hechtenis heeft doorgebracht. Dit verzoek wees de rechtbank af omdat Englert zeer waarschijnlijk veroordeeld zou worden als de procedure was voortgezet.³¹ Het EHRM past in dit arrest de regels toe zoals in het Minelli-arrest. Dat er sprake is van een link tussen de ‘criminal charge’ uit de strafprocedure en het verzoek om proceskosten is duidelijk. Het EHRM oordeelde echter dat de rechtbank slechts een staat van verdenking heeft geuit.³² Englert werd met die motivering niet als schuldig veroordeeld.

In de tweede zaak was aan Nölkenbockhoff meerdere strafbare feiten tenlastegelegd. Uiteindelijk kreeg hij een gevangenisstraf van 8 jaar opgelegd voor het plegen van fraude.³³ Tegen deze uitspraak ging Nölkenbockhoff in hoger beroep. Voordat het arrest gewezen kon worden overleed Nölkenbockhoff. Hierdoor werd de vervolging tegen Nölkenbockhoff beëindigd. Zijn vrouw procedeerde tot aan het EHRM om een vergoeding van de proceskosten te krijgen. De rechtbank was van mening dat Nölkenbockhoff bijna zeker veroordeeld zou zijn.³⁴ Het EHRM toetste net als bij Englert de Minelli-lijn. Volgens het EHRM heeft er geen schending van de tweede dimensie van de onschuldpresumptie plaatsgevonden. De compensatieprocedure stond dan wel in verband met de strafrechtelijke procedure, maar er was enkel een staat van verdenking geuit. Volgens het EHRM was er geen sprake van een formele schuldbevinding, maar was slechts een inschatting gemaakt over de uitkomst van het hoger beroep waardoor het bovenstaande niet kan leiden tot een schending van de onschuldpresumptie.³⁵

In de derde zaak kreeg Lutz een geldboete opgelegd wegens een verkeersongeluk.³⁶ Lutz ging tegen de uitspraak van de rechter in hoger beroep.³⁷ Het beroep werd te laat behandeld, waardoor de procedure werd beëindigd. Lutz wenste de proceskosten gecompenseerd te krijgen. Volgens de rechtbank zou Lutz in het meest waarschijnlijke geval veroordeeld worden voor de overtreding als de procedure niet was beëindigd.³⁸ Volgens het hof werd de onschuldpresumptie niet geschonden nu er slechts een verdenking was geuit richting Lutz.³⁹ Het EHRM bevestigde dat er sprake was van een

²⁸ EHRM 25 maart 1983, ECLI:CE:ECHR:1983:0325JUD000866079, par. 30 (*Minelli/Zwitserland*).

²⁹ EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001028283 (*Englert/Duitsland*); EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001030083 (*Nölkenbockhoff/Duitsland*); EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD000991282 (*Lutz/Duitsland*).

³⁰ EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001028283 (*Englert/Duitsland*).

³¹ EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001028283, par. 17 (*Englert/Duitsland*).

³² EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001028283, par. 39 (*Englert/Duitsland*).

³³ EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001030083, par. 39 (*Nölkenbockhoff/Duitsland*).

³⁴ EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001030083, par. 39-40 (*Nölkenbockhoff/Duitsland*).

³⁵ ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001030083, par. 37 (*Nölkenbockhoff/Duitsland*); EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001028283, par. 37 (*Englert/Duitsland*); EHRM 25 maart 1983, ECLI:CE:ECHR:1983:0325JUD000866079, par. 37-38 (*Minelli/Zwitserland*).

³⁶ EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD000991282 (*Lutz/Duitsland*).

³⁷ EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD000991282, par. 12-16 (*Lutz/Duitsland*).

³⁸ EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD000991282, par. 16 (*Lutz/Duitsland*).

³⁹ EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD000991282, par. 37 (*Lutz/Duitsland*).

‘criminal charge’ waardoor artikel 6, tweede lid, van het EVRM van toepassing was.⁴⁰ Bij de motivering van de weigering van de compensatie bevestigde het EHRM dat er slechts een staat van verdenking was geuit richting Lutz. Er was geen sprake van een formele schuldbevinding. Het weigeren van de compensatie hield dan ook geen straf in, zoals dat in Minelli wel het geval was.

Volgens rechter Cremona die met een ‘dissenting opinion’ kwam maakten de rechtbanken met hun taalgebruik duidelijk dat een veroordeling waarschijnlijker was en de indruk werd gewekt dat betrokkenen in feite schuldig waren.⁴¹ Daarbij zou het niet uitmaken wat de bedoeling was van de rechterlijke uitspraak maar hoe het publiek er betekenis aangeeft.⁴² Net als Cremona ben ik van mening dat de motiveringen in de zaken Englert en Lutz zo ver gaan dat het voor het publiek duidelijk is dat de verdachten zeer waarschijnlijk veroordeeld zouden worden en in feite schuldig zijn.⁴³

Het EHRM heeft met deze drie arresten de Minelli-lijn aangevuld.⁴⁴ De tweede dimensie van de onschuldpresumptie wordt niet geschonden zolang de rechterlijke beslissing zich beperkt tot een ‘staat van verdenking’. Bij het beëindigen van een vervolging zonder dat er een rechterlijke uitspraak wordt gedaan, mag er in een latere zaak alsnog een ‘staat van verdenking’ worden geuit voor hetzelfde feit. Zolang de rechter duidelijk in zijn uitspraak verwoordt dat het gaat om een staat van verdenking en niet iemands schuld vaststelt wordt de onschuldpresumptie niet geschonden.⁴⁵

3.1.2. Onschuldpresumptie na onherroepelijke vrijspraak

In de zaak Sekanina was Sekanina onherroepelijk vrijgesproken in een strafzaak waarna hij zich wende tot de Staat om compensatie te krijgen voor de proceskosten en de periode dat hij in detentie heeft gezeten.⁴⁶ Compensatie werd door de Staat niet toegekend omdat de verdenkingen tegen Sekanina niet voldoende weerlegd zijn en nog steeds bestaan.⁴⁷ Volgens Sekanina werd de onschuldpresumptie geschonden. In hoger beroep oordeelde het hof dat Sekanina slechts vrijspraak had gekregen omdat hij het voordeel van de twijfel had gekregen.⁴⁸ De staat van verdenking tegen Sekanina was daarmee niet weerlegd.⁴⁹ Volgens de Oostenrijkse regering hadden de rechtbanken geoordeeld in lijn met de Englert, Lutz en Nölkenbockhoff.⁵⁰ Het EHRM oordeelde echter dat er een verschil bestaat tussen de zaken Englert, Lutz en Nölkenbockhoff en Sekanina. In die zaken was er geen inhoudelijke oordeel gegeven over het tenlastegelegde feit, maar werd de vervolging beëindigd. Het EHRM nuanceert hiermee de lijn zoals die is ontwikkeld in de zaken Englert, Lutz en Nölkenbockhoff.⁵¹ Het EHRM oordeelde dat er geen twijfel mag worden geuit over de onschuld van Sekanina en het oordeel van de strafrechter. Het uiten van deze verdenkingen mag slecht zolang er nog geen definitieve uitspraak is gedaan.⁵² Het uiten van deze verdenkingen na een onherroepelijke vrijspraak leidt tot schending van

⁴⁰ EHRM 21 februari 1984, ECLI:CE:ECHR:1984:0221JUD000854479 (*Öztürk/Duitsland*).

⁴¹ ‘Dissenting opinion’ bij EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001028283 (*Englert/Duitsland*).

⁴² ‘Dissenting opinion’ bij EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001028283 (*Englert/Duitsland*); EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001030083 (*Nölkenbockhoff/Duitsland*); EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD000991282 (*Lutz/Duitsland*).

⁴³ EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001028283, par. 17 (*Englert/Duitsland*).

⁴⁴ Zie ook EHRM 29 juni 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0629JUD001190102, par. 63-71 (*Panteleyenko/Oekraïne*); EHRM 13 januari 2005, ECLI:CE:ECHR:2005:0113JUD004291498, par. 19-26 (*Capeau/België*).

⁴⁵ EHRM 23 oktober 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:1028JUD004432098, par. 19-32 (*Baars/Nederland*); EHRM 12 april 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0412JUD003438805, par. 33-37 (*Celik (Bozkurt)/Turkije*); EHRM 19 april 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0419JUD005017206, par. 34-42 (*Erkol/Turkije*); EHRM 27 september 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0927JUD002327207, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, par. 50-56 (*Hrdalo/Kroatië*); EHRM 26 maart 1996, ECLI:CE:ECHR:1996:0326JUD001731490, par. 29-32 (*Leutscher/Nederland*); EHRM 10 januari 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0110JUD003346803, par. 32-37 (*Vulakh e.a./Rusland*); EHRM 12 april 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0412JUD001885107, par. 55-70 (*Lagardère/Frankrijk*).

⁴⁶ EHRM 25 augustus 1993, ECLI:CE:ECHR:1993:0825JUD001312687 (*Sekanina/Oostenrijk*).

⁴⁷ EHRM 25 augustus 1993, ECLI:CE:ECHR:1993:0825JUD001312687, par. 6-9 (*Sekanina/Oostenrijk*).

⁴⁸ EHRM 25 augustus 1993, ECLI:CE:ECHR:1993:0825JUD001312687, par. 12 (*Sekanina/Oostenrijk*).

⁴⁹ EHRM 25 augustus 1993, ECLI:CE:ECHR:1993:0825JUD001312687, par. 12 (*Sekanina/Oostenrijk*).

⁵⁰ EHRM 25 augustus 1993, ECLI:CE:ECHR:1993:0825JUD001312687, par. 17-18 (*Sekanina/Oostenrijk*).

⁵¹ EHRM 25 augustus 1993, ECLI:CE:ECHR:1993:0825JUD001312687, par. 24 (*Sekanina/Oostenrijk*).

⁵² EHRM 25 augustus 1993, ECLI:CE:ECHR:1993:0825JUD001312687, par. 26-28 (*Sekanina/Oostenrijk*).

de tweede dimensie van de onschuldpresumptie.⁵³ Daarbij maakt het niet uit of diegene is vrijgesproken van de tenlastelegging of doordat hij het voordeel van de twijfel krijgt.⁵⁴

3.1.3. Doorwerking naar andere rechtsgebieden.

In een strafrechtelijke zaak werd iemand vervolgd voor het stelen van spullen van de school waar hij werkte. Nadat hij onherroepelijk was vrijgesproken voor diefstal werd hij alsnog ontslagen wegens het stelen van spullen van de school.⁵⁵ Het EHRM oordeelde dat het mogelijk was om verschillende soorten procedures te starten vanuit hetzelfde feitencomplex. Volgens het EHRM hanteert het strafrecht een zwaardere bewijslast dan andere procedures. In een arbeidsrechtelijke procedure geldt een minder strenge bewijslast.

Het EHRM kwam in 2003 met een viertal Noorse arresten waarin de betrokkenen onherroepelijk waren vrijgesproken, maar via een civiele schadevergoedingsprocedure schuldig werden verklaard.⁵⁶ In de eerste zaak vorderde het slachtoffer dat er een civiele schadevergoeding betaald moest worden door Ringvold. Het slachtoffer verzocht de Noorse Hoge Raad om het strafrechtelijke dossier te betrekken bij de civiele zaak.⁵⁷ De Hoge Raad ging hierin mee en de schadevergoeding werd toegekend aan het slachtoffer.⁵⁸ Het EHRM ging als eerst de criteria uit het arrest Engel e.a. toetsen.⁵⁹ Volgens het oordeel van het EHRM was er geen sprake van een 'criminal charge' en een 'link' met de strafrechtelijke zaak aanwezig. Het EHRM oordeelde dat de onschuldpresumptie van artikel 6, tweede lid, EVRM niet werd geschonden.⁶⁰ Het EHRM oordeelde dat de eisen voor het toekennen tot schadevergoeding die uit dezelfde elementen als een strafrechtelijke bepaling bestaan, niet voldoende is voor het oordeel dat er sprake is van een 'criminal charge'.⁶¹ Zelfs niet wanneer het strafrechtelijke dossier in de civiele procedure wordt betrokken. Het slachtoffer zou anders nooit meer schadevergoeding kunnen krijgen als de verdachte voor het strafrechtelijke feit is vrijgesproken. De onherroepelijke vrijspraak werd wel meegenomen in de civiele schadevergoedingsprocedure en Ringvold moest op basis van dezelfde feiten schadevergoeding betalen, maar de beoordeling vond plaats met een minder strenge bewijslast.⁶² Het EHRM oordeelde dat Ringvold met de civiele uitspraak niet schuldig werd verklaard en dat de onschuldpresumptie niet werd geschonden.

Volgens rechter Costa die met een 'dissenting opinion' kwam werd de onschuldpresumptie wel geschonden. Rechter Costa stelde dat de Hoge Raad met zijn opmerking dat het seksueel misbruik door Ringvold wel heeft plaatsgevonden, de strafrechtelijke vrijspraak opzij schuift.⁶³ Net als Costa ben ik van mening dat er sprake is van een 'link' tussen de strafrechtelijke zaak en de civiele zaak, waardoor de onschuldpresumptie doorwerkt naar de civiele schadevergoedingsprocedure. Ik ben van mening dat de opmerking van de Hoge Raad twijfel zaait over de vrijspraak van de strafrechter.

De gehanteerde criteria uit het arrest Engel e.a. werd ook in de zaak Y. toegepast door het EHRM.⁶⁴ In deze zaak oordeelde het EHRM echter dat door de taalgebruik van de rechtbank een 'link' ontstaat met de strafrechtelijke procedure. De rechtbank stelde dat het overduidelijk was dat Y. het strafbare

⁵³ Zie ook EHRM 25 april 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0425JUD000148302, par. 51 (*Puig Panella/Spanje*).

⁵⁴ Zie ook EHRM 21 maart 2000, ECLI:CE:ECHR:2000:0321JUD002838995, par. 31-32 (*Asan Rushiti/Oostenrijk*); EHRM 25 april 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0425JUD000148302, par. 57-59 (*Puig Panella/Spanje*); EHRM 13 juli 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:0713JUD002572005 (*Tendam/Spanje*).

⁵⁵ EHRM 7 oktober 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:1007DEC001188285 (*C./Verenigd Koninkrijk*).

⁵⁶ EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD00349649 (*Ringvold/Noorwegen*); EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD003028796 (*Hammern/Noorwegen*); EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD005656800 (*Y./Noorwegen*); EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD002932795 (*O./Noorwegen*).

⁵⁷ EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD00349649, par. 16 (*Ringvold/Noorwegen*).

⁵⁸ EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD00349649, par. 10-15 (*Ringvold/Noorwegen*).

⁵⁹ EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD00349649, par. 36-38 (*Ringvold/Noorwegen*); EHRM 8 juni 1976, ECLI:CE:ECHR:1976:0608JUD000510071 (*Engel e.a./Nederland*).

⁶⁰ EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD00349649, par. 38-42 (*Ringvold/Noorwegen*).

⁶¹ EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD00349649, par. 38 (*Ringvold/Noorwegen*).

⁶² EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD00349649, par. 38 (*Ringvold/Noorwegen*); EHRM 6 oktober 1981, ECLI:CE:ECHR:1981:1006DEC000907780 (*X./Oostenrijk*).

⁶³ 'Dissenting opinion' bij EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD00349649 (*Ringvold/Noorwegen*).

⁶⁴ EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD005656800 (*Y./Noorwegen*).

feit had gepleegd. Hiermee werd de schuld van Y. alsnog in de civiele procedure vastgesteld waardoor dit een schending van de onschuldpresumptie opleverde.

In de zaken Hammern en O. werd de onschuldpresumptie ook geschonden. Slechts bij een onherroepelijke vrijspraak of bij een sepot kan schadevergoeding door de Staat toegekend worden. Het EHRM is dan ook van mening dat er een link bestaat tussen de strafrechtelijke procedure en de civiele procedure, waardoor artikel 6, tweede lid, EVRM van toepassing is in de civiele schadevergoedingsprocedure.⁶⁵ De nationale rechtbanken hadden door hun taalgebruik een staat van verdenking geuit. Hierdoor werd de onschuldpresumptie geschonden volgens de Sekanina-lijn en Asan Rushiti.⁶⁶

In de zaken Vanjak en Šikić oordeelde het EHRM dat de onschuldpresumptie ook kan doorwerken naar andere procedures.⁶⁷ Met toepassing van een minder strenge bewijslast en het ontbreken van een 'link' met de strafzaak kan de schending van de onschuldpresumptie voorkomen worden. Wel moet er nauw gelet worden op de taalgebruik van de rechters en er mag geen twijfel worden gezaaid over een strafrechtelijke oordeel.⁶⁸

3.2. Taalgebruik rechters

Volgens het EHRM speelt essentiële taalgebruik een grote rol bij de beoordeling of de onschuldpresumptie is geschonden.⁶⁹ Daarbij zou het niet uitmaken wat de bedoeling is van rechters, maar hoe het publiek de uitspraak interpreteert.⁷⁰ Volgens het EHRM maakt het daarbij niet uit of het om directe of indirecte schuldverklaringen gaat van rechters.⁷¹ Het EHRM oordeelt dat de onschuldpresumptie in ieder geval wordt geschonden als rechters zo ver gaan dat ze met hun taalgebruik benadrukken dat desbetreffende persoon het tenlastegelegde feit daadwerkelijk heeft begaan, dit terwijl die persoon is onherroepelijk is vrijgesproken.⁷² Hiermee zouden de rechters buiten hun eigen 'forum' treden.

⁶⁵ EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD003028796, par. 42 (*Hammern/Noorwegen*); EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD002932795, par. 34 (*O./Noorwegen*).

⁶⁶ EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD003028796, par. 47-49 (*Hammern/Noorwegen*); EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD002932795, par. 39-41 (*O./Noorwegen*); EHRM 18 januari 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0118JUD004548206 (*Bok/Nederland*).

⁶⁷ EHRM 26 maart 2002, ECLI:CE:ECHR:2002:0326JUD004448598 (*Moulet/Frankrijk*); EHRM 14 januari 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:0114JUD002988904 (*Vanjak/Kroatië*), EHRM 15 juli 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:0715JUD000914308 (*Šikić/Kroatië*); EHRM 12 januari 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:0112JUD004351907 (*Milojević e.a./Servië*); EHRM 18 oktober 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:1018JUD002110707, m.nt. H.J. Simon (*Alkaşi/Turkije*); EHRM 28 maart 2017, ECLI:CE:ECHR:2017:0328JUD004502807, m.nt. H.J. Simon (*Kemal Coskun/Turkije*), EHRM 19 april 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0419JUD005017206 (*Erkol/Turkije*), EHRM 27 november 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:1127DEC006290200 (*Zollmann/Verenigd Koninkrijk*).

⁶⁸ EHRM 13 november 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:1113DEC004851899 (*Lundkvist/Zweden*); EHRM 8 juli 2004, ECLI:CE:ECHR:2004:0708DEC000424802 (*Reeves/Noorwegen*); EHRM 15 mei 2008, ECLI:CE:ECHR:2008:0515JUD003128304 (*Orr/Noorwegen*); EHRM 10 januari 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0110JUD003346803 (*Vulakh e.a./Rusland*); EHRM 7 mei 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0207JUD000012404 (*Diacenco/Roemenië*); EHRM 12 april 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0412JUD001885107 (*Lagardère/Frankrijk*); EHRM 12 juni 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0619JUD002153405 (*Constantin Florea/Roemenië*); EHRM 18 december 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1218JUD002747311 (*N.A./Noorwegen*); EHRM 30 april 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0430JUD000345312 (*Kapetanos e.a./Griekenland*).

⁶⁹ EHRM 11 februari 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:0211JUD006912210, par. 57 (*Vella/Malta*); EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD005656800, par. 43-46 (*Y./Noorwegen*); EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD002932795, par. 39-40 (*O./Noorwegen*); EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD003028796, par. 47-48 (*Hammern/Noorwegen*); EHRM 23 oktober 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:1028JUD004432098, par. 29-31 (*Baars/Nederland*); EHRM 8 juli 2004, ECLI:CE:ECHR:2004:0708DEC000424802 (*Reeves/Noorwegen*); EHRM 29 juni 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0629JUD001190102, par. 70 (*Panteleyenko/Oekraïne*); EHRM 24 mei 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0524JUD005346607, par. 34 (*Konstas/Griekenland*).

⁷⁰ EHRM 3 juni 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:0604JUD004687806, par. 43 (*Teodor/Roemenië*); 'Dissenting opinion' bij EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001030083 (*Nölkenbockhoff/Duitsland*).

⁷¹ EHRM 27 september 2007, ECLI:CE:ECHR:2007:0927JUD003552204, par. 39 (*Vassilios Stavropoulos/Griekenland*); EHRM 13 juli 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:0713JUD002572005, par. 37 (*Tendam/Spanje*); EHRM 10 april 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0410JUD003207509, par. 46 (*Lorenzetti/Italië*).

⁷² EHRM 3 oktober 2002, ECLI:CE:ECHR:2002:1003JUD003756897 (*Böhmer/Duitsland*); EHRM 23 oktober 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:1028JUD004432098 (*Baars/Nederland*); EHRM 9 november 2004, ECLI:CE:ECHR:2004:1109JUD004476098 (*Del Latte/Nederland*); EHRM 7 maart 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0307JUD000886604 (*Yassar Hussain/Verenigd Koninkrijk*); EHRM 1 maart 2007, ECLI:CE:ECHR:2007:0301JUD003081003 (*Geerings/Nederland*); EHRM 19 april 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0419JUD005017206 (*Erkol/Turkije*).

Het EHRM oordeelde in het arrest O.L. dat de rechter O.L. niet schuldig heeft verklaard, maar slechts heeft bevestigd dat er een strafbaar feit heeft plaatsgevonden. Dat betrokkene iets met het strafbare feit te maken heeft wordt niet bevestigd. De onschuldpresumptie werd dan ook niet geschonden in deze zaak.⁷³ Het hangt van de aard en context van een zaak af of door ongelukkig taalgebruik de onschuldpresumptie wordt geschonden.⁷⁴

3.3. Schending tweede dimensie onschuldpresumptie: tweetrapstoets

Om te kunnen beoordelen of er sprake is van een schending van de tweede dimensie van de onschuldpresumptie moet er aan twee voorwaarden getoetst worden. Allereerst moet er een aantoonbare 'link' bestaan tussen de 'criminal charge' uit de strafrechtelijke zaak en de latere procedure. Ten tweede moet gekeken worden of door taalgebruik van rechters duidelijk wordt gemaakt dat een veroordeling waarschijnlijker was en de indruk gewekt wordt dat een persoon in feite schuldig is. Volgens de arresten Englert, Nölkenbockhoff en Lutz kan de rechter bij een sepot in een latere procedure nog wel een staat van verdenking uiten. Volgens het Sekanina-arrest mag na een onherroepelijke vrijspraak helemaal geen staat van verdenking meer worden geuit in een latere procedure.

3.4. Arresten Melo Tadeu en Hrdalo

In voorgaande paragrafen zijn de belangrijkste EHRM-jurisprudentie met betrekking tot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie uiteengezet. In deze paragraaf komen de arresten Melo Tadeu en Hrdalo aanbod.⁷⁵ Deze arresten zijn belangrijk omdat er in Nederland vooral beroep wordt gedaan op deze twee arresten bij bestuursrechtelijke procedures.

3.4.1. Onherroepelijke vrijspraak: Melo Tadeu

In de zaak Melo Tadeu stelde de Portugese belastingdienst een fiscale vordering in tegen Melo Tadeu omdat zij de feitelijke leidinggevende was van de rechtspersoon.⁷⁶ Daarnaast liep ook een strafrechtelijke procedure tegen Melo Tadeu wegens misbruiken van de rechtspersoon. Voor deze zaak werd Melo Tadeu onherroepelijk vrijgesproken omdat zij volgens de rechter niet gezien kon worden als de feitelijke leidinggevende van het bedrijf.⁷⁷ De hoogste rechter in de fiscale procedure oordeelde dat de strafrechtelijke vrijspraak niet meegenomen hoeft te worden omdat het om niet vaststaande feiten gaat.⁷⁸ Het EHRM oordeelde dat er sprake was van een 'link' omdat het in beide zaken ging om dezelfde belastingjaren van de rechtspersoon. Nu er een link aanwezig was kon Melo Tadeu bescherming afdwingen van artikel 6, tweede lid, EVRM.⁷⁹ Vervolgens volgende een inhoudelijke toetsing door het EHRM waarbij de Sekanina-lijn van toepassing werd verklaard omdat Melo Tadeu onherroepelijk was vrijgesproken.⁸⁰ De strafrechter had vastgesteld dat Melo Tadeu niet als feitelijk leidinggevende van het bedrijf gezien kan worden en daardoor niet aansprakelijk is. Nu de strafrechter Melo Tadeu had vrijgesproken had de fiscale rechter het oordeel van de strafrechter moeten overnemen omdat het over hetzelfde feitencomplex ging.⁸¹ Volgens het EHRM heeft de fiscale rechter met zijn uitspraak vragen opgeroepen over de juistheid van de vrijspraak. De tweede dimensie van de onschuldpresumptie werd hierdoor geschonden.⁸²

Barkhuysen en Van Emmerik merken terecht op dat het arrest Melo Tadeu geen nieuwe veranderingen met zich mee brengt. De rechters hebben de Melo Tadeu zaak beoordeeld volgens de Sekanina-lijn.⁸³

⁷³ EHRM 5 juli 2005, ECLI:CE:ECHR:2005:0705DEC006111000, par. 2 (*O.L./Finland*).

⁷⁴ EHRM 17 juli 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:0712JUD002542409, par. 125-126 (*Allen/Verenigd Koninkrijk*).

⁷⁵ EHRM 23 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1023JUD002778510, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik (*Melo Tadeu/Portugal*); EHRM 27 september 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0927JUD002327207, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik (*Hrdalo/Kroatië*).

⁷⁶ EHRM 23 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1023JUD002778510, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, par. 5-8 (*Melo Tadeu/Portugal*).

⁷⁷ EHRM 23 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1023JUD002778510, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, par. 9-12 (*Melo Tadeu/Portugal*).

⁷⁸ EHRM 23 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1023JUD002778510, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, par. 13-37 (*Melo Tadeu/Portugal*).

⁷⁹ EHRM 23 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1023JUD002778510, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, par. 48-51 (*Melo Tadeu/Portugal*).

⁸⁰ EHRM 23 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1023JUD002778510, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, par. 52-60 (*Melo Tadeu/Portugal*).

⁸¹ EHRM 23 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1023JUD002778510, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, par. 61-65 (*Melo Tadeu/Portugal*).

⁸² EHRM 23 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1023JUD002778510, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, par. 66 (*Melo Tadeu/Portugal*).

⁸³ EHRM 23 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1023JUD002778510, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, par. 66 (*Melo Tadeu/Portugal*).

3.4.2. Beëindiging van de vervolging: Hrdalo

In de zaak Hrdalo werd Hrdalo strafrechtelijk vervolgd voor het bedreigen van zijn buurvrouw met de dood.⁸⁴ Hij moest hiervoor twee maanden zitten in de gevangenis. Na bezwaar tegen het vonnis werd het vonnis ingetrokken en stopte de vervolging.⁸⁵ Ondertussen was Hrdalo ontslagen van zijn functie als ambtenaar omdat er een strafrechtelijke vervolging tegen hem liep. Het EHRM oordeelde dat er sprake was van een 'link' tussen de strafrechtelijke procedure en de bestuursrechtelijke procedure.⁸⁶ Hierdoor werkte de onschuldpresumptie door naar de bestuursrechtelijke procedure. De onschuldpresumptie werd echter niet geschonden volgens het EHRM. Het EHRM oordeelde dat Hrdalo ontslagen was omdat er een strafrechtelijke procedure tegen hem als ambtenaar liep, wat als schadelijk voor de reputatie van de overheidsinstantie werd gezien. Een strafrechtelijke procedure was al voldoende schadelijk volgens de overheidsinstantie. De bestuursrechters hadden geen schuldverklaring gegeven in hun uitspraak. De onschuldpresumptie is in de zaak Hrdalo niet geschonden waardoor de bestaande jurisprudentie ongewijzigd blijft.⁸⁷

Net als de Melo Tadeu arrest brengt het Hrdalo arrest geen nieuwe veranderingen met zich mee. Barkhuysen en Van Emmerik merken op dat de Hrdalo arrest wel van belang is voor bestuursrechtelijke procedures. Zo kan de onschuldpresumptie doorwerken naar bestuursrechtelijke procedures die een niet bestraffende karakter hebben.⁸⁸ In Nederland wordt er toch veelal beroep gedaan op beide arresten omdat met deze arresten is aangetoond dat de tweede dimensie van de onschuldpresumptie ook geldt voor fiscale- en bestuursrechtelijke procedures.

⁸⁴ EHRM 27 september 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0927JUD002327207, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, par. 7 (*Hrdalo/Kroatië*).

⁸⁵ EHRM 27 september 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0927JUD002327207, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, par. 8-11 (*Hrdalo/Kroatië*).

⁸⁶ EHRM 27 september 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0927JUD002327207, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, par. 53 (*Hrdalo/Kroatië*).

⁸⁷ EHRM 27 september 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0927JUD002327207, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, par. 54-55 (*Hrdalo/Kroatië*).

⁸⁸ EHRM 27 september 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0927JUD002327207, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik (*Hrdalo/Kroatië*).

4. Nederlandse onschuldpresumptie en de eisen die het EHRM hieraan stelt

In dit hoofdstuk zullen de ontwikkelingen binnen de Nederlandse jurisprudentie uiteen worden gezet. Daarna zal worden gekeken of de Nederlandse jurisprudentie voldoet aan de eisen die het EHRM stelt voor de toepassing van de tweede dimensie van de onschuldpresumptie na een onherroepelijke vrijspraak of sepot.

4.1. Het oordeel van de Hoge Raad over de bewijswaardering

In 2003 nuanceert het EHRM zijn jurisprudentie door expliciet vast te stellen dat de tweede dimensie van de onschuldpresumptie ook doorwerkt naar andere rechtsgebieden.⁸⁹ De Hoge Raad past dit oordeel toe in zijn eerste arrest waarin de Melo Tadeu jurisprudentie wordt genoemd.⁹⁰ In deze zaak werd de strafrechtelijke procedure beëindigd omdat er sprake was van onrechtmatig verkregen bewijsmiddelen. De belastinginspecteur trok zich niks aan van het oordeel van de strafrechter en legde op basis van die onrechtmatig verkregen bewijsmiddelen zijn navorderingsaanslagen en boetebeschikkingen op.⁹¹ In conclusie adviseerde advocaat-generaal Wattel de Hoge Raad om wat betreft de onrechtmatig verkregen bewijsmiddelen het oordeel van de strafrechter te volgen.⁹² De Hoge Raad trok zich niks van de conclusie aan en bleef bij zijn eigen jurisprudentielijn.⁹³ De Hoge Raad herhaalde niet gebonden te zijn aan het oordeel van de strafrechter, zelfs niet als het om hetzelfde feitencomplex of bewijsmiddelen gaat.⁹⁴ Volgens de Hoge Raad mag de bestuursrechter onrechtmatig verkregen bewijs uit de strafprocedure gemotiveerd overnemen in zijn beoordeling.⁹⁵ Dit zou niet voor een schending van artikel 6, tweede lid, EVRM zorgen. Uit dit arrest van de Hoge Raad blijkt een kleine nuancering. Volgens de Hoge Raad vindt er slecht schending plaats als de bestuursrechter twijfel zou zaaien over de juistheid van de vrijspraak.

Hendriks vraagt zich terecht af of dit arrest van de Hoge Raad een kans van slagen zou hebben bij het EHRM.⁹⁶ Volgens Stijnen leidt dit arrest tot schending van de tweede dimensie van de onschuldpresumptie en had de Hoge Raad zich beter kunnen aansluiten bij de conclusie van advocaat-generaal Wattel.⁹⁷

Naar mijn mening neemt de Hoge Raad de tweestapstoets goed over van het EHRM. Uit het arrest van de Hoge Raad blijkt dat het gaat om hetzelfde feitencomplex, waardoor er een 'link' aanwezig wordt geacht.⁹⁸ Ten slotte moet er worden gekeken naar de taalgebruik van de bestuursrechter. De taalgebruik mag geen twijfel zaaien over het oordeel van de strafrechter. Het EHRM heeft benadrukt dat met een minder strenge bewijslast tot een andere oordeel gekomen mag worden dan het strafrechtelijke oordeel.²⁰⁸ Volgens het EHRM moet er per casuïstisch geval worden beoordeeld en moet er altijd naar het taalgebruik worden gekeken. Dit geldt ook voor de bewijswaardering van de bestuursrechter. Indien de bestuursrechter ervoor kiest om strafrechtelijk onrechtmatig verkregen bewijsmiddelen mee te nemen in zijn overwegingen, dient hij dit volgens de Hoge Raad goed te motiveren.⁹⁹ Indien dit niet goed is gemotiveerd kan dit leiden tot schending van de tweede dimensie van de onschuldpresumptie. Net als van Bont ben ik van mening dat de bestuursrechter absoluut niet

⁸⁹ EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD00349649 (*Ringvold/Noorwegen*); EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD003028796 (*Hammern/Noorwegen*); EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD005656800 (*Y./Noorwegen*); EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD002932795 (*O./Noorwegen*).

⁹⁰ HR 20 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015:643, m.nt. R. Stijnen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Hendriks.

⁹¹ HR 20 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015:643, m.nt. R. Stijnen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Hendriks, r.o. 2.1-2.1.3.

⁹² PHR 20 maart 2015, ECLI:NL:PHR:2014:521; ECLI:NL:HR:2015:643, m.nt. R. Stijnen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Hendriks, r.o. 1.7.

⁹³ HR 20 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015:643, m.nt. R. Stijnen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Hendriks, r.o. 2.5.3.

⁹⁴ HR 20 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015:643, m.nt. R. Stijnen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Hendriks, r.o. 2.6.1-2.6.2.

⁹⁵ HR 20 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015:643, m.nt. R. Stijnen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Hendriks, r.o. 2.6.3-2.6.5. ²⁰⁵ HR 20 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015:643, m.nt. R. Stijnen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Hendriks, r.o. 2.6.6.

⁹⁶ HR 20 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015:643, m.nt. R. Stijnen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Hendriks.

⁹⁷ HR 20 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015:643, m.nt. R. Stijnen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Hendriks.

⁹⁸ HR 20 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015:643, m.nt. R. Stijnen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Hendriks, r.o. 2.6.2.

⁹⁹ HR 20 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015:643, m.nt. R. Stijnen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Hendriks, r.o. 2.6.3; EHRM 29 oktober 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:1029JUD002493504 (*S.C. IMH Suceava S.R.L./Roemenië*).

mag oordelen dat het bewijs uit de strafrechtelijke procedure toch wel rechtmatig is.¹⁰⁰ Dit zal naar mijn idee meteen een schending opleveren. Of het gebruik van strafrechtelijk onrechtmatig verkregen bewijs een schending van artikel 6, tweede lid, van het EVRM met zich brengt is nog maar de vraag.¹⁰¹

4.1.1. Toepassing tweede dimensie onschuldpresumptie door de Hoge Raad

De Hoge Raad past een jaar later de Melo Tadeu-jurisprudentie toe in drie arresten waarin advocaat-generaal Niessen een conclusie geeft.¹⁰² In deze zaken waren de betrokkenen onherroepelijk vrijgesproken door de strafrechter of dan wel niet verder vervolgd wegens een niet-ontvankelijkheidsverklaring van het OM.¹⁰³ Allereerst bespreekt Niessen de arresten Minelli (1983), Englert, Nölkenbockhoff en Lutz (1987) en Sekanina (1993).¹⁰⁴ Vervolgens beoordeeld Niessen of de tweetrapstoets van het EHRM goed is toegepast in de drie arresten van de Hoge Raad. In alle drie de zaken was er sprake van een 'link' tussen de strafrechtelijke procedure en de daaropvolgende bestuursrechtelijke procedure. Het hof oordeelde in alle drie zaken dat de betrokkene een valse voorstelling van zaken hebben gegeven om zo buiten het zicht van de belastingdienst te blijven. Volgens Niessen werd hiermee de vrijspraak van de strafrechter in twijfel getrokken. Niessen concludeerde dat de tweede dimensie van de onschuldpresumptie in alle drie zaken werd geschonden.¹⁰⁵ Niessen past in zijn conclusie de tweetrapstoets van het EHRM uitgebreid toe. Hij motiveert zijn conclusie aan de hand van de jurisprudentie van het EHRM. De toetsing van Niessen is een excellente voorbeeld voor de bestuursrechters om te kunnen beoordelen of er sprake is van schending van de tweede dimensie van de onschuldpresumptie. De Hoge Raad neemt de conclusie van Niessen over in latere arresten met betrekking tot de onschuldpresumptie.¹⁰⁶

In het arrest van 14 april 2017 neemt de Hoge Raad de conclusie van Niessen niet over. Volgens de Hoge Raad zijn de transacties van de fiscale procedure niet in de strafrechtelijke procedure behandeld en gaat het dus om ander feitencomplex.¹⁰⁷ Het is jammer dat de Hoge Raad slechts verwijst naar de conclusie van Niessen zonder zelf de tweetrapstoets uit te voeren. Een volledige uitwerking door de Hoge Raad over de tweede dimensie van de onschuldpresumptie zou meer nadruk kunnen leggen voor de lagere bestuursrechters.

Zoals Kerckhoffs terecht opmerkt wordt de tweede dimensie van de onschuldpresumptie in de arresten van de Hoge Raad tekort gedaan.¹⁰⁸ Het lijkt erop dat de tweede dimensie van de onschuldpresumptie niet praktisch en effectief wordt toegepast. De Hoge Raad en Niessen overwegen in de arresten dat de onschuldpresumptie geschonden wordt. Omdat de overige feiten voldoende gedragen kunnen worden door het hof leidt de schending niet tot cassatie. Volgens Kerckhoffs had de volledige uitspraak van het hof vernietigd moeten worden nu er sprake is van een schending van de onschuldpresumptie.¹⁰⁹ Ik kan mij niet volledig aansluiten bij Kerckhoffs omdat het vernietigen van een volledige uitspraak nogal vergaand is. Het zou beter zijn als de bestuursrechter de aangevallen uitspraak voor het gedeelte waar de onschuldpresumptie geschonden wordt vernietigt.

¹⁰⁰ HR 20 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015:643, m.nt. R. Stijnen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Hendriks.

¹⁰¹ EHRM 18 oktober 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:1018JUD002110707, m.nt. H.J. Simon, par. 32.

(*Alkasi/Turkije*).

¹⁰² PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:784; PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:786; PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:787, m.nt. A.A. Fase.

¹⁰³ PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:784; PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:786; PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:787, m.nt. A.A. Fase.

¹⁰⁴ PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:784; PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:786; PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:787, m.nt. A.A. Fase.

¹⁰⁵ PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:784; PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:786; PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:787, m.nt. A.A. Fase.

¹⁰⁶ HR 14 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:671, m.nt. S.C.W. Douma, m.nt. A.C. Breuer, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs, r.o. 2.2; HR 14 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:673, m.nt. S.C.W. Douma, m.nt. A.C. Breuer, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs, r.o. 2.2.

¹⁰⁷ HR 14 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:676, m.nt. S.C.W. Douma, m.nt. A.C. Breuer, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs, r.o. 2.2.

¹⁰⁸ HR 14 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:671, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs; HR 14 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:673, m.nt. S.C.W. Douma, m.nt. A.C. Breuer, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs; HR 14 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:676, m.nt. S.C.W. Douma, m.nt. A.C. Breuer, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs.

¹⁰⁹ HR 14 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:671, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs; HR 14 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:673, m.nt. S.C.W. Douma, m.nt. A.C. Breuer, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs; HR 14 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:676, m.nt. S.C.W. Douma, m.nt. A.C. Breuer, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs.

In het arrest van 2 juni 2017 oordeelde de Hoge Raad dat de tweede dimensie van de onschuldpresumptie niet wordt geschonden.¹¹⁰ Het hof oordeelde dat de bestuursrechter nog altijd tot een zelfstandige oordeel kan komen op grond van een minder strenge bewijslast, ongeacht of er sprake is van een sepot.¹¹¹ De Hoge Raad paste de tweetrapstoets van het EHRM toe in zijn oordeel.¹¹² Volgens de Hoge Raad wordt met de uitspraak van het hof geen twijfel gezaaid over de gronden van sepot. Daarnaast oordeelde de Hoge Raad dat er geen 'link' bestaat tussen de strafrechtelijke procedure en de fiscale procedure.¹¹³ Naar mijn mening loopt de Hoge Raad de tweetrapstoets onjuist door. Het EHRM toets namelijk volgens een duidelijke volgorde. Allereerst moet er een 'link' tussen de strafrechtelijke procedure en de opvolgende bestuursrechtelijke procedure worden aangetoond. Als die 'link' aanwezig is moet er getoetst worden of er sprake is van een schending van de onschuldpresumptie. Indien er geen sprake is van een 'link' dan werkt de onschuldpresumptie van artikel 6, tweede lid, EVRM niet door naar de bestuursrechtelijke procedure en hoeft de schending van de onschuldpresumptie niet getoetst te worden. De Hoge Raad hanteert de tweetrapstoets in zijn overwegingen in een verkeerde volgorde.¹¹⁴

In het arrest van 6 juli 2018 voldoet de Hoge Raad wederom niet aan de eisen die de jurisprudentie van het EHRM stelt.¹¹⁵ Volgens de Hoge Raad kan de onschuldpresumptie niet worden geschonden als de vervolging is beëindigd wegens het overlijden van de verdachte.¹¹⁶ Een oordeel over de schuld van de verdachte wordt namelijk achterwege gelaten in de strafrechtelijke procedure bij overlijden.¹¹⁷ Uit de arresten van het EHRM blijkt echter dat de onschuldpresumptie ook doorwerkt nadat de vervolging is beëindigd wegens het overlijden van de verdachte.¹¹⁸ Volgens het EHRM mag de bestuursrechter geen oordeel over de schuld van de overledene geven.¹¹⁹ Omdat het om een sepot gaat is het uiten van een verdenking door de bestuursrechter wel toegestaan. De uitspraak van de Hoge Raad zal dan ook niet stand houden bij het EHRM.¹²⁰

4.1.2. Tussenconclusie

De Hoge Raad heeft met zijn uitspraken van 14 april 2017 de jurisprudentie-lijn van het EHRM op een juiste wijze toegepast.¹²¹ De uitgebreide conclusie van advocaat-generaal Niessen heeft een grote bijdrage geleverd bij de toepassing van de tweede dimensie van de onschuldpresumptie.¹²² Echter uit latere jurisprudentie van de Hoge Raad blijkt dat de tweetrapstoets van het EHRM niet in de juiste volgorde wordt toegepast. De Hoge Raad zou in zijn overwegingen de verschillen tussen de Englert, Nölkenbockhoff en Lutz-arresten en de Sekanina-arrest uitgebreider kunnen motiveren. De Hoge Raad zou in ieder geval altijd de tweetrapstoets moeten uitvoeren om te kunnen concluderen of er sprake is van schending van de tweede dimensie van de onschuldpresumptie.

¹¹⁰ HR 2 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:958, m.nt. H.J. Simon, m.nt. P.G.M. Jansen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Sanders. ²²⁸ HR 2 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:958, m.nt. H.J. Simon, m.nt. P.G.M. Jansen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Sanders, r.o. 2.3.

¹¹¹ HR 2 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:958, m.nt. H.J. Simon, m.nt. P.G.M. Jansen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Sanders, r.o. 2.2.

¹¹² HR 2 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:958, m.nt. H.J. Simon, m.nt. P.G.M. Jansen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Sanders, r.o. 2.4.1 en 2.4.2.

¹¹³ HR 2 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:958, m.nt. H.J. Simon, m.nt. P.G.M. Jansen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Sanders, r.o. 2.4.3 en 2.4.4.

¹¹⁴ HR 2 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:958, m.nt. H.J. Simon, m.nt. P.G.M. Jansen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Sanders, r.o. 2.4.4.

¹¹⁵ HR 6 juli 2018, ECLI:NL:HR:2018:1106, m.nt. M. Sanders, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. E.P. Hageman.

¹¹⁶ HR 6 juli 2018, ECLI:NL:HR:2018:1106, m.nt. M. Sanders, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. E.P. Hageman, r.o. 2.4.4.

¹¹⁷ HR 6 juli 2018, ECLI:NL:HR:2018:1106, m.nt. M. Sanders, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. E.P. Hageman, r.o. 2.4.3.

¹¹⁸ EHRM 12 april 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0412JUD001885107 (*Lagarrière/Frankrijk*).

¹¹⁹ HR 6 juli 2018, ECLI:NL:HR:2018:1106, m.nt. M. Sanders, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. E.P. Hageman, r.o. 2.1.1.

¹²⁰ HR 6 juli 2018, ECLI:NL:HR:2018:1106, m.nt. G.J.M.E. de Bont.

¹²¹ HR 14 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:671, m.nt. S.C.W. Douma, m.nt. A.C. Breuer, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs, HR 14 april

2017, ECLI:NL:HR:2017:673, m.nt. S.C.W. Douma, m.nt. A.C. Breuer, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs en HR 14 april 2017,

ECLI:NL:HR:2017:676, m.nt. S.C.W. Douma, m.nt. A.C. Breuer, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs.

¹²² PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:784; PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:786; PHR 7 juli 2016,

ECLI:NL:PHR:2016:787, m.nt. A.A. Fase.

4.2. De Afdeling en de tweede dimensie van de onschuldpresumptie

Jaren lang past de Afdeling de jurisprudentie van het EHRM met betrekking tot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie niet toe. Volgens de Afdeling kan artikel 6, tweede lid, EVRM niet geschonden worden in de Wet Bibob-procedures omdat de Wet Bibob geen ‘criminal charge’ is. Volgens de Afdeling is de onschuldpresumptie slechts van toepassing bij strafrechtelijke procedures of bij bestraffende sancties.¹²³ Hiermee beperkt de Afdeling zich slechts tot de eerste dimensie van de onschuldpresumptie en volgt zij de jurisprudentie van het EHRM niet op.¹²⁴ Volgens de Afdeling is er geen sprake van gebondenheid aan de vrijspraak van de strafrechter.¹²⁵ De Afdeling onderkent dat de tweede dimensie van de onschuldpresumptie mogelijk geschonden kan worden door deze ongebondenheid.

In de uitspraak van 25 april 2012 oordeelt de Afdeling voor het eerst over de verhouding tussen het strafrecht en het bestuursrecht in het kader van de Wet Bibob.¹²⁶ Volgens de Afdeling is de afgelegde verklaring van betrokkene die tot een onherroepelijke vrijspraak heeft geleid niet gebruikt in de Wet Bibob-procedure.¹²⁷ De Afdeling lijkt te oordelen vanuit de Wet Bibob en benoemd dan ook niet de tweestapstoets van het EHRM.

4.2.1. De Afdeling sluit zich aan bij het EHRM

Na de uitspraak van 25 april 2012 volgen er enkele interessante uitspraken van de Afdeling met betrekking tot de onschuldpresumptie.¹²⁸ In de zaken *Silicio B.V.*¹²⁹ en *Effe Liatten*¹³⁰ werd een beroep gedaan op het *Hrdalo*-arrest van het EHRM. Volgens de Afdeling vind er geen vaststelling van schuld plaats in de zaken *Silicio B.V.* en *Effe Liatten*. De Afdeling herhaalt dat de Wet Bibob er niet op gericht is om personen te straffen. De aannemelijkheid dat iemand een strafbaar feit heeft gepleegd is voldoende voor de Wet Bibob. Bij de beoordeling mag het strafrechtelijke verleden en het strafblad van een persoon mee worden genomen.¹³¹ Volgens de Afdeling mag die aannemelijkheid niet slechts gebaseerd zijn op dezelfde feiten waar een persoon voor is vrijgesproken door de strafrechter.¹³¹ Volgens de Afdeling werd er in beide zaken geen twijfel gezaaid over de onschuld van de betrokkenen en is de aannemelijkheid van schuld niet gebaseerd op de feiten uit de strafzaak.¹³²

De Afdeling kwam met dezelfde redenering in de zaak van 9 mei 2012.¹³³ Bijzonder in deze zaak is dat de Afdeling buiten de omvang van het geding treedt door de *Hrdalo*-arrest te betrekken in zijn overwegingen terwijl betrokkenen geen beroep hebben gedaan op de doorwerking van de onschuldpresumptie naar de bestuursrechtelijke procedure. Betrokkenen waren van mening dat de afwijzing van de vergunningen op grond van de Wet Bibob in de bestuursrechtelijke procedure op zichzelf al een ‘criminal charge’ inhield.¹³⁴ Slechts het doorlopen van de Engelcriteria e.a. zou voldoende zijn geweest naar mijn idee.

¹²³ ABRvS 22 november 2006, ECLI:NL:RVS:2006:AZ2786, m.nt. A.E.M. van den Berg & P.C.M. Heinen, m.nt. F.R. Vermeer, r.o. 2.4.1.

¹²⁴ ABRvS 16 juli 2008, ECLI:NL:RVS:2008:BD7378; ABRvS 26 november 2008, ECLI:NL:RVS:2008:BG5316, m.nt. L.J.J. Rogier; ABRvS 3 februari 2010, ECLI:NL:RVS:2010:BL1853; Loon, van 2014, p. 187-194.

¹²⁵ Verbeek, *JBplus* 2012, p. 34-35.

¹²⁶ ABRvS 25 april 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW3870, m.nt. A. Tollenaar.

¹²⁷ ABRvS 25 april 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW3870, m.nt. A. Tollenaar, r.o. 2.3.

¹²⁸ ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5278, m.nt. G. Overkleeft-Verburg; ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5279; ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5294, m.nt. A.E.M. van den Berg & S.H. van den Ende.

¹²⁹ ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5278, m.nt. G. Overkleeft-Verburg.

¹³⁰ EHRM 20 maart 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0320DEC001845007, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik (*Bingöl/Nederland*); ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5278, m.nt. G. Overkleeft-Verburg, r.o. 2.6.1; ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5279, r.o. 2.9.1.

¹³¹ ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5278, m.nt. G. Overkleeft-Verburg, r.o. 2.6.1; ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5279, r.o. 2.9.1; Heinrich, Batting & Veldhuis, *NTB* 2012.

¹³² ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5278, m.nt. G. Overkleeft-Verburg, r.o. 2.6.1; ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5279, r.o. 2.9.1.

¹³³ ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5294, m.nt. A.E.M. van den Berg & S.H. van den Ende, r.o. 2.6.1.

¹³⁴ ABRvS 27 december 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BY7372, m.nt. A.E.M. van den Berg, r.o. 9-9.1.

Net als Van den Berg en Van den Ende ben ik van mening dat de Afdeling de arresten van het EHRM verkeerd interpreteert.¹³⁵ De toepassing van de Afdeling is naar mijn mening niet in overeenstemming met de gehanteerde tweestapstoets van het EHRM. Volgens het EHRM moet er eerst worden aangetoond of er sprake is van een 'link' tussen de strafrechtelijke en bestuursrechtelijke procedure. Daarna moet er een oordeel plaatsvinden of de onschuldpresumptie al dan niet is geschonden door de bestuursrechter. De Afdeling past deze toets niet volgens de jurisprudentie van het EHRM toe. Om de onschuldpresumptie door te laten werken naar een andere rechtsgebied moet volgens het EHRM een 'link' bestaan tussen de strafrechtelijke en de bestuursrechtelijke procedure. Vervolgens moet gekeken worden of het oordeel van de bestuursrechter twijfel zaait over de onherroepelijke vrijpraak van de strafrechter.

4.2.2. De Afdeling wijzigt zijn jurisprudentie

De Afdeling wijzigt voor de derde keer zijn jurisprudentie met de twee uitspraken van 11 februari 2015.¹³⁶ In de eerste zaak waar een beroep werd gedaan op de onschuldpresumptie onder verwijzing naar het Hrdalo-arrest kwam de Afdeling met de grootste wijziging.¹³⁷ Volgens de Afdeling kan er een beroep worden gedaan op de onschuldpresumptie als de geschilpunten uit de bestuursrechtelijke zaak voortvloeien uit de strafzaak. Dit kan alleen gebeuren als de vervolging in de strafzaak is beëindigd of indien de betrokkene onherroepelijk is vrijgesproken.¹³⁸ De Afdeling verwijst naar het Celik Bozkurt-arrest voor het beoordelen van een 'link' tussen de strafrechtelijke en bestuursrechtelijke procedure.²⁸⁴

In de tweede zaak oordeelde de Afdeling dat een technisch sepot gelijkgesteld kan worden aan vrijpraak en ontslag van alle rechtsvervolging.¹³⁹ Dit betekent dat de Wet Bibob geen aannemelijkheid meer mag aannemen als er sprake is van onvoldoende bewijs.¹⁴⁰ De Afdeling heeft in deze zaak netjes de tweestapstoets van het EHRM uitgevoerd en kwam tot de conclusie dat de onschuldpresumptie werd geschonden.

De Afdeling oordeelt in een opvolgende zaak dat er sprake is van een 'link' tussen de strafzaak en de bestuursrechtelijke procedure. De onschuldpresumptie wordt echter niet geschonden door de bestuursrechter nu slechts een vermoeden van schuld geuit is.³⁰⁰

Na de hierboven genoemde keurige uitspraken volgen uitspraken waarin de tweestapstoets niet volledig en in de juiste volgorde wordt toegepast door de Afdeling. De Afdeling oordeelt eerst of er sprake is van een schending en daarna van een 'link'.¹⁴¹ Net als bij de Hoge Raad ben ik van mening dat de Afdeling de tweestapstoets in de juiste volgorde en met volledige motivering moet toepassen. De Afdeling is na deze ongelukkige uitspraken weer in lijn met de jurisprudentie van het EHRM omtrent de tweede dimensie van de onschuldpresumptie. De Afdeling houdt zich aan de tweestapstoets en motiveert dit op een zorgvuldige wijze.¹⁴²

Wel moet de Afdeling in zaken waar betrokkene geen beroep heeft gedaan op de onschuldpresumptie rekening houden met zijn taalgebruik.¹⁴³ In onderhavig zaak is aan betrokkene een educatieve maatregel opgelegd voor het rijden onder invloed. Strafrechtelijk is betrokkene onherroepelijk

¹³⁵ ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5294, m.nt. A.E.M. van den Berg & S.H. van den Ende.

¹³⁶ ABRvS 11 februari 2015, ECLI:NL:RVS:2015:331, m.nt. B. van der Vorm, m.nt. A.E.M. van den Berg; ABRvS; 11 februari 2015, ECLI:NL:RVS:2015:333, m.nt. B. van der Vorm.

¹³⁷ ABRvS 11 februari 2015, ECLI:NL:RVS:2015:331, m.nt. B. van der Vorm, m.nt. A.E.M. van den Berg, r.o. 3.

¹³⁸ ABRvS 11 februari 2015, ECLI:NL:RVS:2015:331, m.nt. B. van der Vorm, m.nt. A.E.M. van den Berg, r.o. 3.1.

¹³⁹ ABRvS 11 februari 2015, ECLI:NL:RVS:2015:333, m.nt. B. van der Vorm.

¹⁴⁰ ABRvS 11 februari 2015, ECLI:NL:RVS:2015:333, m.nt. B. van der Vorm, r.o. 3.1.

¹⁴¹ ABRvS 13 mei 2015, ECLI:NL:RVS:2015:1523; ABRvS 10 augustus 2016, ECLI:NL:RVS:2016:2191; ABRvS 8 maart 2017, ECLI:NL:RVS:2017:608, m.nt. F.A. Pommer; ABRvS 15 november 2017, ECLI:NL:RVS:2017:3148, m.nt. A.E. Schilder & J.G. Brouwer; ABRvS 24 januari 2018, ECLI:NL:RVS:2018:245; ABRvS 12 september 2018, ECLI:NL:RVS:2018:2947.

¹⁴² ABRvS 14 november 2018, ECLI:NL:RVS:2018:3699; ABRvS 12 december 2018; ECLI:NL:RVS:2018:4038; ABRvS 19 juni 2019, ECLI:NL:RVS:2019:1951.

¹⁴³ ABRvS 26 juni 2017, ECLI:NL:RVS:2017:1991.

vrijgesproken door de politierechter. De bestuursrechtelijke procedure is tegen betrokkene gestart op grond van hetzelfde feitencomplex en bewijsmiddelen.¹⁴⁴ Dat er een 'link' tussen beide zaken bestaat is duidelijk. De Afdeling oordeelde dat in de bestuursrechtelijke zaak meer bewijsmiddelen waren aangeleverd en er een minder strenge bewijslast geldt.¹⁴⁵ Daarnaast is de mondelinge vrijspraak van de politierechter niet gemotiveerd, waardoor er geen twijfel kan worden gezaaid over het oordeel van de politierechter.¹⁴⁶

4.2.3. Sekanina-arrest en de Wet Bibob-procedure

Voor de verhouding tussen de Wet Bibob en de tweede dimensie van de onschuldpresumptie is het verschil tussen een sepot en vrijspraak een belangrijk onderscheid. Wanneer iemand onherroepelijk is vrijgesproken mag er geen staat van verdenking meer tegen diegene worden geuit volgens de Sekanina-arrest. Dit betekent dat het ook vanuit de Wet Bibob procedure bij vrijspraak niet is toegestaan om een vermoeden van een strafbaar feit te uiten tegen een persoon.¹⁴⁷ Bij een sepot is het uiten van een vermoeden wel toegestaan volgens de arresten Englert, Nölkenbockhoff en Lutz.³²⁰ De Afdeling herkent het verschil tussen de vrijspraak en het sepot en past dit goed toe in zijn jurisprudentie.¹⁴⁸ Het is echter merkwaardig dat de Afdeling het technische sepot gelijk stelt aan de vrijspraak en het ontslag voor alle rechtsvervolging.³¹⁹ Hierdoor is de Sekanina-lijn van toepassing terwijl het technische sepot onder het beëindigen van de vervolging valt, waardoor de arresten Englert, Nölkenbockhoff en Lutz eigenlijk van toepassing zijn.

4.2.4. Tussenconclusie

Geconcludeerd kan worden dat de Afdeling na meerdere jurisprudentiewijzigingen de tweetrapstoets van de tweede dimensie van de onschuldpresumptie op de juiste wijze doorloopt. Aangeraden kan worden dat de Afdeling deze toets altijd op de juiste volgorde moet doorlopen en het altijd uitgebreid moet motiveren. De Afdeling zal meer casuïstisch moeten oordelen in plaats van kort verwijzen naar algemene conclusies uit de EHRM-jurisprudentie.

4.3. Het CBb en de tweede dimensie van de onschuldpresumptie

Het CBb loopt zo nu en dan ook tegen zaken waarbij de tweede dimensie van de onschuldpresumptie een rol speelt. In de meeste gevallen gaat het dan om de Wet Bibob procedures en strafrechtelijke procedures die te maken hebben met landbouw kwesties.

4.3.1. Het CBb en zijn ongewijzigde jurisprudentie

Volgens het CBb staat het strafrecht en het bestuursrecht los van elkaar. Beide rechtsgebieden kennen een ander procesrecht en meestal gaat het bij de strafrechtelijke procedure om een andere rechtsvraag dan bij de bestuursrechtelijke procedure.¹⁴⁹ Zoals ik al in voorgaande paragrafen heb betoogd kan deze houding van het CBb in sommige gevallen een schending van de tweede dimensie van de onschuldpresumptie opleveren.

In sommige procedures kijkt het CBb toch expliciet naar de uitkomst van de strafrechtelijke procedure om zo te constateren dat het in beide zaken om een andere rechtsvraag gaat.¹⁵⁰ In zijn uitspraak van 19 september 2001 oordeelde het CBb dat het bij de strafrechtelijke procedure om een andere rechtsvraag ging dan bij de bestuursrechtelijke procedure. Betrokkene werd strafrechtelijk vervolgd voor het opzettelijk doen van valse aangifte. Betrokkene werd door de strafrechter onherroepelijk

¹⁴⁴ ABRvS 26 juni 2017, ECLI:NL:RVS:2017:1991, r.o. 1-2.

¹⁴⁵ ABRvS 26 juni 2017, ECLI:NL:RVS:2017:1991, r.o. 4.7.

¹⁴⁶ ABRvS 26 juni 2017, ECLI:NL:RVS:2017:1991, r.o. 4.7.

¹⁴⁷ ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5278, m.nt. G. Overkleeft-Verburg, r.o. 2.6.1, ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5279, r.o. 2.9.1 en ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5294, m.nt. A.E.M. van den Berg & S.H. van den Ende, r.o. 2.6.1.

¹⁴⁸ ABRvS 21 juli 2010, ECLI:NL:RVS:2010:BN1947, r.o. 2.5.1.

¹⁴⁹ Cbb 16 september 2003, ECLI:NL:CBB:2003:AN1237; Cbb 25 mei 2011, ECLI:NL:CBB:2011:BQ6654; Cbb 29 juni 2012, ECLI:NL:CBB:2012:BX0316; Cbb 8 februari 2013, ECLI:NL:CBB:2013:BZ4406, m.nt. D. van der Meijden; Loon, van 2014, p. 194.

¹⁵⁰ Cbb 7 maart 2003, ECLI:NL:CBB:2003:AN8034; Cbb 27 augustus 2009, ECLI:NL:CBB:2009:BJ6704.

vrijgesproken waarna in de bestuursrechtelijke procedure de vraag centraal stond of er antidumpingrecht is geheven.³²⁴

In een andere zaak oordeelde het CBb dat het afgeven van een verklaring van geen bezwaar niet geweigerd kan worden alleen omdat betrokkene strafrechtelijk vervolgd is. In deze zaak was betrokkene namelijk onherroepelijk vrijgesproken door de strafrechter.¹⁵¹

Op 12 maart 2012 oordeelde het CBb voor het eerst in een Wet Bibob procedure waarin betrokkene onherroepelijk was vrijgesproken. In de bestuursrechtelijke procedure is aan betrokkene een exploitatievergunning geweigerd omdat er ernstig gevaar bestaat dat betrokkene hiermee strafbare feiten zou plegen. Nu betrokkene onherroepelijk vrijgesproken is door het hof bestaat ook geen grondslag meer voor ernstig gevaar, aldus het CBb.¹⁵² Het CBb motiveerde in zijn uitspraak dat indien nieuwe feiten en omstandigheden in de Wet Bibob procedure worden aangebracht de mogelijkheid bestaat om af te wijken van het oordeel van de strafrechter. Deze feiten en omstandigheden mogen dan nog niet beoordeeld zijn door de strafrechter.¹⁵³

Volgens Hirsch Ballin en Veldhuis oordeelt het CBb volgens de Sekanina-lijn van het EHRM door de 'voldoende aannemelijkheid' dat een persoon strafbare feiten heeft gepleegd niet aan te nemen als die persoon onherroepelijk is vrijgesproken.¹⁵⁴ De benadering van het CBb is niet volgens de Sekanina-lijn maar levert in dit geval geen strijd met de onschuldpresumptie op. Het gaat immers om nieuwe feiten en omstandigheden die nog niet beoordeeld zijn door de strafrechter. Het is dan aan de bestuursrechter om zijn eerste oordeel te geven over het nieuwe bewijs. De bestuursrechter mag in zijn eerste oordeel geen twijfels zaaien over de uitspraak van de strafrechter.¹⁵⁵

Terwijl de andere hoogste bestuursrechters de jurisprudentie van het EHRM met betrekking tot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie al aardig goed toepassen, trekt het CBb nog steeds zijn eigen lijn. In een recente uitspraak oordeelde het CBb dat hij zich niks hoeft aan te trekken van het oordeel van de strafrechter.¹⁵⁶

4.3.2. Tussenconclusie

Het CBb houdt in sommige gevallen rekening met het oordeel van de strafrechter, om zo zijn eigen oordeel te kunnen motiveren.¹⁵⁷ Het CBb verwijst echter in zijn arresten niet specifiek naar de arresten van het EHRM. In de arresten van het CBb komt de tweede dimensie van de onschuldpresumptie niet tot uitdrukking. Het is wijsheid dat het CBb zijn jurisprudentie met betrekking tot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie wijzigt en de tweetrapstoets van het EHRM overneemt. Deze toetsing zal het CBb goed moeten motiveren in zijn uitspraak. Bij de toetsing of er sprake is van een 'link' kan de bestuursrechter al tot de conclusie komen dat het gaat om een andere rechtsvraag. De tweede stap hoeft dan niet getoetst worden.¹⁵⁸

4.4. De Centrale Raad van Beroep en de tweede dimensie van de onschuldpresumptie

De Centrale Raad blijft een lang tijd bij het standpunt dat de bestuursrechter niet gebonden is aan het oordeel van de strafrechter.¹⁵⁹ Enige nuancering doet zich jaren later voor.¹⁶⁰ De Centrale Raad

¹⁵¹ CBb 23 oktober 2003, CLI:NL:CBB:2003:AN7049, r.o. 5.

¹⁵² CBb 12 maart 2012, ECLI:NL:CBB:2012:BV8515, m.nt. M.F.H. Hirsch Ballin & R.W. Veldhuis, r.o. 3.6.2-4.

¹⁵³ CBb 12 maart 2012, ECLI:NL:CBB:2012:BV8515, m.nt. M.F.H. Hirsch Ballin & R.W. Veldhuis, r.o. 3.6.2.

¹⁵⁴ CBb 12 maart 2012, ECLI:NL:CBB:2012:BV8515, m.nt. M.F.H. Hirsch Ballin & R.W. Veldhuis.

¹⁵⁵ CBb 12 maart 2012, ECLI:NL:CBB:2012:BV8515, m.nt. M.F.H. Hirsch Ballin & R.W. Veldhuis.

¹⁵⁶ CRvB 8 juni 2017, ECLI:NL:CRVB:2017:2062, m.nt. H.J. Simon.

¹⁵⁷ CBb 25 mei 2011, ECLI:NL:CBB:2011:BQ6654; CBb 20 maart 2017, ECLI:NL:CBB:2017:69.

¹⁵⁸ CBb 16 september 2003, ECLI:NL:CBB:2003:AN1237; CBb 25 mei 2011, ECLI:NL:CBB:2011:BQ6654,

CBb 29 juni 2012, ECLI:NL:CBB:2012:BX0316; CBb 8 februari 2013, ECLI:NL:CBB:2013:BZ4406, m.nt. D. van der Meijden.

¹⁵⁹ CRvB 1 december 2006, ECLI:NL:CRVB:2006:AZ4396; CRvB 13 maart 2007,

ECLI:NL:CRVB:2007:BA0605, m.nt. S. Brakel; CRvB 22 februari 2011, ECLI:NL:CRVB:2011:BP5715; CRvB 15 maart 2012,

ECLI:NL:CRVB:2012:BW0297; CRvB 4 juni 2013, ECLI:NL:CRVB:2013:CA2136, m.nt. L.M. Koenraad & J.L. Verbeek.

¹⁶⁰ CRvB 29 april 2014, ECLI:NL:CRVB:2014:1434.

oordeelde in een zaak waar beroep was gedaan op het Hrdalo-arrest dat de onschuldpresumptie niet werd geschonden omdat er geen sprake was van een 'link' tussen de strafrechtelijke procedure en de bestuursrechtelijke procedure.¹⁶¹ Volgens de Centrale Raad werd betrokkene niet schuldig verklaard in de bestuursrechtelijke zaak.¹⁶² Kort daarna kwam de Centrale Raad met nog een reeks uitspraken waarbij het strafrechtelijke oordeel niet werd meegenomen in de overwegingen.¹⁶³

Op 8 juni 2017 deed de Centrale Raad een spraakmakende uitspraak met betrekking tot een beroep op de onschuldpresumptie.¹⁶⁴ Volgens de Centrale Raad staat het oordeel van de bestuursrechter los van het oordeel van de strafrechter.¹⁶⁵ De Centrale Raad blijft standvastig bij zijn eigen lijn met betrekking tot de onschuldpresumptie, niet wetende dat de kritische noot van Simon de nodige verandering met zich mee zal brengen.¹⁶⁶ Simon benadrukt dat de 'link' tussen beide procedures overduidelijk aanwezig is. De Centrale Raad heeft nagelaten om te motiveren waarom de vrijspraak van de strafrechter niet gevolgd wordt. Met het oordeel van de Centrale Raad wordt twijfel gezaaid over het oordeel van de strafrechter.¹⁶⁷ Volgens Simon zou de Centrale Raad zijn jurisprudentie moeten wijzigen zodat het voldoet aan de eisen die het EHRM stelt.¹⁶⁸

4.4.1. Centrale Raad komt met een nuancering in zijn jurisprudentie

Na de kritische noot van Simon lijkt de Centrale Raad zijn jurisprudentie te nuanceren.¹⁶⁹ Volgens de Centrale Raad blijft hij ongebonden aan het oordeel van de strafrechter. Echter wanneer sprake is van een 'link' tussen de strafzaak en de bestuursrechtelijke procedure kan er een schending van de tweede dimensie van de onschuldpresumptie ontstaan. Betrokkene moet dan wel zelf aantonen dat er sprake is van een 'link'. Volgens de Centrale Raad is die 'link' aanwezig als er in de bestuursrechtelijke procedure onderzoek gedaan moet worden naar de uitkomst van de strafzaak, het oordeel van de strafrechter, het bewijs uit de strafzaak en er een beoordeling over de schuld van betrokkene moet plaatsvinden.¹⁷⁰

In de twee zaken van 7 augustus 2018 oordeelde de Centrale Raad dat er sprake is van een 'link'. Het oordeel van de bestuursrechter is gebaseerd op hetzelfde feitencomplex als in de strafrechtelijke procedure.¹⁷¹ De onschuldpresumptie is van toepassing op beide zaken. Volgens de Centrale Raad hoeft het oordeel van de strafrechter niet altijd gevolgd te worden, ook al is er sprake van een 'link'. Omdat het bestuursrecht een minder strenge bewijsstelsel kent, kan een persoon die onherroepelijk is vrijgesproken alsnog voor dezelfde gedraging verantwoordelijk gehouden worden. Wel moet de bestuursrechter letten op de woorden die hij gebruikt in zijn oordeel. Zo mag er geen twijfel worden gezaaid over de vrijspraak en mag de gedraging van de betrokkene niet strafrechtelijk worden geschetst. De bestuursrechter dient binnen zijn eigen 'forum' te blijven.¹⁷² Op dit punt gaan de twee zaken uiteenlopen.

¹⁶¹ CRvB 29 april 2014, ECLI:NL:CRVB:2014:1434, r.o. 4.4.

¹⁶² CRvB 29 april 2014, ECLI:NL:CRVB:2014:1434, r.o. 4.4.2.

¹⁶³ CRvB 5 augustus 2014, ECLI:NL:CRVB:2014:2644; CRvB 18 december 2015, ECLI:NL:CRVB:2015:4772; CRvB 4 april 2017, ECLI:NL:CRVB:2017:1261, m.nt. E. van den Boogaard; Loon, van 2014, p. 184-186.

¹⁶⁴ CRvB 8 juni 2017, ECLI:NL:CRVB:2017:2062, m.nt. H.J. Simon.

¹⁶⁵ CRvB 8 juni 2017, ECLI:NL:CRVB:2017:2062, m.nt. H.J. Simon, r.o. 4.1.

¹⁶⁶ CRvB 8 juni 2017, ECLI:NL:CRVB:2017:2062, m.nt. H.J. Simon, r.o. 4.1-4.2.

¹⁶⁷ CRvB 8 juni 2017, ECLI:NL:CRVB:2017:2062, m.nt. H.J. Simon.

¹⁶⁸ CRvB 8 juni 2017, ECLI:NL:CRVB:2017:2062, m.nt. H.J. Simon.

¹⁶⁹ CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2398, m.nt. R. Stijnen en CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2399, m.nt. R. Stijnen, m.nt. H.N.W. Nacinovic, m.nt. J.H. Ermers.

¹⁷⁰ CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2398, m.nt. R. Stijnen, r.o. 4.9; CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2399, m.nt. R. Stijnen, m.nt. H.N.W. Nacinovic, m.nt. J.H. Ermers, r.o. 4.8.

¹⁷¹ CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2398, m.nt. R. Stijnen, r.o. 4.10; CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2399, m.nt. R. Stijnen, m.nt. H.N.W. Nacinovic, m.nt. J.H. Ermers, r.o. 4.9.

¹⁷² CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2398, m.nt. R. Stijnen, r.o. 4.11; CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2399, m.nt. R. Stijnen, m.nt. H.N.W. Nacinovic, m.nt. J.H. Ermers, r.o. 4.10.

In de eerste zaak moest in de bijstandsprocedure andere rechtsvragen beantwoord worden dan in de strafrechtelijke procedure.¹⁷³ In de strafrechtelijke procedure moest de vraag beantwoord worden of betrokkene opzettelijk nalatig is geweest met het op tijd verstrekken van benodigde gegevens. In de bijstandsprocedure ging het om de vraag of de inlichtingenplicht was geschonden. In de strafprocedure werd betrokkene onherroepelijk vrijgesproken voor het opzettelijk nalatig zijn om benodigde gegevens te verstrekken. In bijstandszaken speelt opzet geen rol. Het verschil in bewijslast tussen beide procedures zorgde ervoor dat de Centrale Raad een oordeel kon geven zonder enige twijfel te zaaien over de strafrechtelijke oordeel. Daarnaast kon uit de aantekening van de mondelinge vrijspraak van de strafrechter niet worden opgemaakt om welke reden betrokkene vrij gesproken was.¹⁷⁴ De Centrale Raad oordeelde dat de inlichtingenplicht was geschonden zonder een strijd op te leveren met de tweede dimensie van de onschuldpresumptie.¹⁷⁵

In de tweede zaak oordeelde de Centrale Raad dat het bestuursorgaan met zijn beslissing dat betrokkenen behoorden te weten dat het op naam zetten van kentekens gemeld diende te worden twijfel zaait over de vrijspraak van de strafrechter.¹⁷⁶ In de strafrechtelijke procedure was namelijk geoordeeld dat het betrokkenen niet redelijkerwijs duidelijk hoefde te zijn dat het op naam zetten van kentekens gemeld moest worden.¹⁷⁷ Volgens de Centrale Raad heeft het bestuursorgaan met zijn beslissing de onschuldpresumptie geschonden door twijfel te zaaien over de onherroepelijke vrijspraak van de strafrechter.¹⁷⁸

De Centrale Raad heeft als laatste zijn jurisprudentie met betrekking tot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie doortastend bijgewerkt. Net als Nacinovic vraag ik mij af of de term ‘nuancering’ gepast is.³⁶⁰ Je ziet namelijk dat de Centrale Raad keurig de tweetrapstoets van het EHRM jurisprudentie overneemt. De bovenstaande uitspraken zijn de eerste twee uitspraken van de Centrale Raad waarin goed gemotiveerd wordt nagelopen of er sprake is van een ‘link’ tussen de strafrechtelijke procedure en bestuursrechtelijke zaak.¹⁷⁹ Vervolgens heeft de Centrale Raad getoetst of de onschuldpresumptie wordt geschonden. Het oordeel van de Centrale Raad over de uitkomst van deze twee zaken is logisch en goed gemotiveerd.¹⁸⁰

4.4.2. Vrijspraak of sepot krijgt eerder dan voorheen bepalende waarde

De tweede dimensie van de onschuldpresumptie blijft sinds 2018 voor opmerkelijke jurisprudentie van de Centrale Raad zorgen. De onherroepelijke vrijspraak en sepot krijgt eerder dan voorheen een bepalende waarde binnen de bestuursrechtelijke procedure. De bestuursrechter zal kennis moeten nemen van het strafrechtelijke oordeel. Wanneer de rechtsvragen uit de strafzaak en de bestuursrechtelijke procedure dicht tegen elkaar liggen, dient het oordeel van de bestuursrechter zorgvuldig gemotiveerd te worden. Het bestuursrechtelijke oordeel mag namelijk geen twijfel zaaien over het oordeel van de strafrechter.

In een zaak van 25 februari 2020 laat de Centrale Raad wederom zien onder omstandigheden rekening te houden met het oordeel van de strafrechter.¹⁸¹ In deze zaak oordeelde de Centrale Raad dat er sprake is van een ‘link’ tussen de strafrechtelijke procedure en de bestuursrechtelijke procedure omdat

¹⁷³ CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2398, m.nt. R. Stijnen.

¹⁷⁴ CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2398, m.nt. R. Stijnen, r.o. 4.14-4.15.

¹⁷⁵ CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2398, m.nt. R. Stijnen, r.o. 4.15.

¹⁷⁶ CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2399, m.nt. R. Stijnen, m.nt. H.N.W. Nacinovic, m.nt. J.H. Ermers.

¹⁷⁷ CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2399, m.nt. R. Stijnen, m.nt. H.N.W. Nacinovic, m.nt. J.H. Ermers, r.o. 4.15. ³⁵⁸ CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2399, m.nt. R. Stijnen, m.nt. H.N.W. Nacinovic, m.nt. J.H. Ermers, r.o. 4.13-4.14.

¹⁷⁸ CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2399, m.nt. R. Stijnen, m.nt. H.N.W. Nacinovic, m.nt. H.N.W. Nacinovic, m.nt. J.H. Ermers, r.o. 4.16. ³⁶⁰ CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2399, m.nt. H.N.W. Nacinovic.

¹⁷⁹ CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2398, m.nt. R. Stijnen, r.o. 4.10; CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2399, m.nt. R. Stijnen, m.nt. H.N.W. Nacinovic, m.nt. J.H. Ermers, r.o. 4.9; EHRM 17 juli 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:0712JUD002542409, par. 99 en 104 (*Allen/Verenigd Koninkrijk*).

¹⁸⁰ Zie ook K.J. de Graaf, A.T. Marseille, ‘De onschuldpresumptie en de invloed van het strafrechtelijke op het bestuursrechtelijke oordeel’, AA 2019/672.

¹⁸¹ CRvB 25 februari 2020, ECLI:NL:CRVB:2020:524.

beide zaken gebaseerd is op hetzelfde feitencomplex.¹⁸² Echter wordt de tweede dimensie van de onschuldpresumptie niet geschonden volgens de Centrale Raad. De Centrale Raad oordeelt dat er geen twijfel wordt gezaaid over de vrijspraak van de strafrechter bij het in stand laten van de herstelsanctie.¹⁸³ De strafrechter heeft zich immers alleen uitgelaten over het samenwonen terwijl het in de bestuursrechtelijke procedure ging om een duurzaam gescheiden leven.¹⁸⁴ Duidelijk een andere rechtsvraag in de bestuursrechtelijke procedure. Volgens vaste jurisprudentie zit er een groot verschil tussen samenwonen en niet duurzaam gescheiden leven.¹⁸⁵

Net als Venderbos ben ik van mening dat de bestuursrechter zijn oordeel goed heeft gemotiveerd in deze zaak.¹⁸⁶ Venderbos bevreedt echter de uitkomst van de strafrechtelijke procedure. Volgens Venderbos zou de tenlastelegging in de strafrechtelijke procedure nauwkeuriger moeten worden opgesteld. In de strafzaak is de schending van de inlichtingenplicht tegenover de uitkeringsinstantie het grondfeit. In de bestuursrechtelijke zaak is al vastgesteld wat de inhoud van de inlichtingenverzuim is, namelijk het duurzaam gescheiden leven. In deze zaak is de bestuursrechtelijke inlichtingenverzuim niet goed vertaald naar de tenlastelegging waardoor dit mogelijk tot een andere uitkomst heeft geleid. Het is belangrijk dat de bestuursrechter kennis neemt van het strafrechtelijke oordeel. Maar evengoed van belang is dat de strafrechter de gang van zaken binnen de bestuursrechtelijke zaak goed bestudeerd.

In de zaak van 1 december 2020 oordeelt de Centrale Raad dat de tweede dimensie van de onschuldpresumptie wordt geschonden in een bijstandszaak.¹⁸⁷ De Centrale Raad herroept de herstelmaatregelen van het bestuursorgaan wegens het niet melden van een gezamenlijke huishouding.¹⁸⁸ Volgens de Centrale Raad is betrokkene in de strafzaak onherroepelijk vrijgesproken voor het opzettelijk nalaten gegevens te verstrekken over die gezamenlijke huishouding. De Centrale Raad oordeelt dat de rechtsvraag of de inlichtingenplicht geschonden is, al beantwoord is in de strafrechtelijke procedure.¹⁸⁹ De Centrale Raad toetst als eerst of er sprake is van een 'link' tussen de strafrechtelijke procedure en de bestuursrechtelijke zaak. Dat er sprake is van een 'link' tussen beide procedures betekent op zichzelf nog niet dat er geen herstelmaatregelen mag worden opgelegd als de betrokkene onherroepelijk is vrijgesproken. De bestuursrechter kan op basis van aanvullend bewijs toch oordelen dat herstelmaatregelen opgelegd worden voor het overtreden van de inlichtingenplicht.¹⁹⁰ De bestuursrechter moet dan wel beoordelen of het bewijs die gebruikt wordt voor twijfel over het oordeel van de strafrechter zorgt. Het bestuursorgaan heeft zijn beslissing volledig gebaseerd op het bewijsmateriaal uit de strafprocedure waarin betrokkene is vrijgesproken.¹⁹¹ Nu het bestuursorgaan geen aanvullend bewijs heeft geleverd komt het met zijn beslissing in strijd met de tweede dimensie van de onschuldpresumptie.

In de zaak van 7 oktober 2021 oordeelde de Centrale Raad dat de onduidelijke reden van sepot niet in de weg staat om een herstelsanctie op te leggen.¹⁹² Volgens de Centrale Raad kan de officier van justitie om verschillende redenen over gaan tot het beëindigen van een vervolging. De bestuursrechtelijke procedure kent een minder strenge bewijslast dan de strafrechtelijke procedure. Nu het bestuursorgaan aannemelijk heeft gemaakt dat de inlichtingenplicht is geschonden staat de onduidelijke reden van sepot niet in de weg. De onschuldpresumptie wordt in deze zaak niet geschonden.

¹⁸² CRvB 25 februari 2020, ECLI:NL:CRVB:2020:524, r.o. 4.7.2.

¹⁸³ CRvB 25 februari 2020, ECLI:NL:CRVB:2020:524, r.o. 4.7.

¹⁸⁴ Zie ook CRvB 5 maart 2020, ECLI:NL:CRVB:2020:641.

¹⁸⁵ CRvB 5 december 2017, ECLI:NL:CRVB:2017:4344; CRvB 17 december 2019, ECLI:NL:CRVB:2019:4100.

¹⁸⁶ CRvB 25 februari 2020, ECLI:NL:CRVB:2020:524, m.nt. M.W. Venderbos.

¹⁸⁷ CRvB 1 december 2020, ECLI:NL:CRVB:2020:3016.

¹⁸⁸ CRvB 1 december 2020, ECLI:NL:CRVB:2020:3016, r.o. 4.13.

¹⁸⁹ CRvB 1 december 2020, ECLI:NL:CRVB:2020:3016, r.o. 4.7.

¹⁹⁰ CRvB 1 december 2020, ECLI:NL:CRVB:2020:3016, r.o. 4.8.

¹⁹¹ CRvB 1 december 2020, ECLI:NL:CRVB:2020:3016, r.o. 4.11; CRvB 2 juni 2021, ECLI:NL:CRVB:2021:1315.

¹⁹² CRvB 7 oktober 2021, ECLI:NL:CRVB:2021:2471.

4.4.3. Tussenconclusie

Ondanks dat de Centrale Raad als laatste zijn jurisprudentie-lijn met betrekking tot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie heeft aangepast, wordt de tweetrapstoets in zijn jurisprudentie zorgvuldig overgenomen. De tweetrapstoets wordt in de juiste volgorde nagelopen en er vindt een uitgebreide motivering plaats. De Centrale Raad stelt dat er al snel een 'link' kan bestaan tussen de strafprocedure en de bestuursrechtelijke zaak. Dit betekent echter niet dat de bestuursrechter in alle gevallen gebonden is aan het oordeel van de strafrechter. Het bestuursrecht kent een ander procesrecht en er kunnen andere rechtsvragen gesteld worden dan in de strafrechtelijke procedure. Zo speelt opzet in bijstandszaken geen rol en kan het verschil in bewijslast tussen beide procedures ervoor zorgen dat de bestuursrechter een oordeel kan geven zonder enige twijfel te zaaien over de strafrechtelijke oordeel.

5. Conclusie

Eén van de fundamentele uitgangspunten van het strafrecht is dat iemand voor onschuldig wordt gehouden tot het tegendeel is bewezen. Dit komt tot uitdrukking in artikel 6, tweede lid, EVRM. Hierin staat omschreven dat een ieder tegen wie een vervolging is ingesteld, voor onschuldig wordt gehouden tot zijn schuld in rechte is komen vast te staan. Indien iemand wordt vrijgesproken kan dit beginsel worden geschonden als diegene bij een bestuursrechtelijke procedure wel schuldig wordt verklaard. Het EHRM heeft daarom de onschuldpresumptie uitgebreid met het zogenoemde tweede dimensie van het beginsel.

De vraag die centraal stond in dit onderzoek is *“In hoeverre is de bestuursrechter bij het toetsen van een herstelsanctie gebonden aan het oordeel van de strafrechter over de feiten die aanleiding tot deze sanctie hebben gegeven?”*

Om tot een schending van de tweede dimensie van de onschuldpresumptie te komen moet er eerst voldaan worden aan de eisen die de zogenoemde tweetrapstoets stelt. Er dient als eerst een zodanige ‘link’ te bestaan tussen de ‘criminal charge’ uit de strafrechtelijke vervolging en de bestuursrechtelijke zaak. Daarbij moet het gaan om hetzelfde feitencomplex waarbij de bestuursrechtelijke zaak uiteindelijk een oordeel zal geven over de feiten waar de strafrechter over heeft geoordeeld. Ten tweede moet er worden gekeken of de onschuldpresumptie wordt geschonden. Er is sprake van schending indien er twijfel wordt gezaaid over het oordeel van de strafrechter. De beoordeling van de tweetrapstoets dient altijd casuïstisch en gemotiveerd te geschieden.

De onschuldpresumptie wordt niet geschonden zolang de rechterlijke beslissing zich beperkt tot een ‘staat van verdenking’ nadat de strafrechtelijke vervolging is beëindigd. Een ‘staat van verdenkingen’ is niet toegestaan bij zaken waarin een verdachte onherroepelijk is vrijgesproken. Het uiten van een ‘staat van verdenkingen’ na vrijspraak van een persoon zorgt ervoor dat de onschuldpresumptie wordt geschonden.

In 2016 heeft advocaat-generaal Niessen zich uitgebreid uitgelaten over de tweede dimensie van de onschuldpresumptie. Niessen neemt de tweetrapstoets van het EHRM over en werkt dit uitvoerig uit. In 2017 neemt de Hoge Raad de overwegingen van Niessen over en voldoet daarmee aan de eisen die de jurisprudentie van het EHRM stelt.

De Afdeling heeft zijn jurisprudentie met betrekking tot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie meerdere keren gewijzigd. Inmiddels heeft de Afdeling de tweetrapstoets van het EHRM verwerkt in zijn uitspraken en lijkt op één lijn te zitten met de jurisprudentie van het EHRM. De Afdeling zou zich nog wel wat beter kunnen richten op de casuïstische benadering die het EHRM uitdrukkelijk verlangt in haar jurisprudentie.

Uit de jurisprudentie blijkt dat het CbB de tweetrapstoets niet expliciet toepast en geen uitdrukkelijke oordeel geeft omtrent de tweede dimensie van de onschuldpresumptie. Het CbB laat de gedachte dat de bestuursrechter volledig ongebonden is moeizaam los. Dit terwijl het CbB toch wel tegen situaties aanloopt waarbij het essentieel is om aan te sluiten bij de jurisprudentie van het EHRM en de overige hoogste bestuursrechters.

Ondanks dat de Centrale Raad als laatste zijn jurisprudentie-lijn met betrekking tot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie heeft aangepast, wordt de tweetrapstoets in zijn jurisprudentie zorgvuldig overgenomen. De tweetrapstoets wordt in de juiste volgorde nagelopen en er vindt een uitgebreide motivering plaats. De Centrale Raad stelt dat er snel een ‘link’ kan bestaan tussen de strafprocedure en de bestuursrechtelijke zaak. Dit betekent echter niet dat de bestuursrechter in alle gevallen gebonden is aan het oordeel van de strafrechter. Het bestuursrecht kent een ander procesrecht en er kunnen andere rechtsvragen gesteld worden dan in de strafrechtelijke procedure. Het verschil in opzet en bewijslast tussen beide procedures kan ervoor zorgen dat de bestuursrechter een oordeel kan geven zonder enige twijfel te zaaien over de strafrechtelijke oordeel.

Zolang de tweetrapstoets op een consistente wijze wordt doorlopen en aanvullend bewijs geleverd wordt zal het opleggen van een herstelsanctie na een onherroepelijke vrijspraak of sepot de tweede dimensie van de onschuldpresumptie niet schenden. Het bewijs mag niet enkel bestaan uit het strafrechtelijke dossier wat in de strafzaak tot vrijspraak heeft geleid. Lukt het niet om aanvullend bewijs te leveren dan zal het bestuur moeten afzien van de herstelsanctie, anders wordt de onschuldpresumptie van artikel 6, tweede lid, EVRM geschonden.

6. Literatuurlijst

Bemelmans 2018

J.H.B. Bemelmans, *Totdat het tegendeel is bewezen. De onschuldpresumptie in rechtshistorisch, theoretisch, internationaalrechtelijk en Nederlands strafprocesrechtelijk perspectief* (diss. Nijmegen), Deventer: Wolters Kluwer 2018.

Bröring & De Graaf 2016

H.E. Bröring & K.J. de Graaf (red.), *Bestuursrecht 1*, Den Haag: Boom juridisch 2016.

Graaf, de en Marseille 2019

K.J. de Graaf, A.T. Marseille, 'De onschuldpresumptie en de invloed van het strafrechtelijke op het bestuursrechtelijke oordeel', *AA* 2019/672.

Groenhuijsen, DD 2015/33, p. 335-342.

M.S. Groenhuijsen, 'Het alcoholslot op slot in het Nederlandse strafrecht en bestuursrecht', *DD* 2015/33.

Heinrich, Batting & Veldhuis, NTB 2012

J.P. Heinrich, M.L. Batting & R.W. Veldhuis, 'Handhaving van bestuursrecht', *NTB* 2012/41, afl. 10, p. 270.

Keulen & Knigge 2016

B.F. Keulen & G. Knigge, *Strafprocesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2016.

Loon, van 2014

O. van Loon, *Binding van rechters aan elkaars uitspraken in bestuursrechtelijk perspectief* (diss. Leiden), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2014.

Mevis 2013

P.A.M. Mevis, *Capita strafrecht. Een thematische inleiding*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2013.

Marseille & Tolsma 2016

A.T. Marseille & H.D. Tolsma (red.), *Bestuursrecht 2*, Den Haag: Boom juridisch 2016.

Stijnen 2011

R. Stijnen, *Rechtsbescherming tegen bestraffing in het strafrecht en het bestuursrecht: een rechtsvergelijking tussen het Nederlandse strafrecht en bestraffende bestuursrecht, mede in Europees perspectief* (diss. Rotterdam), Deventer: Wolters Kluwer 2011.

Stijnen 2017, JBplus 2017/2

R. Stijnen, 'De onschuldpresumptie bij de oplegging van bestuurlijke boetes: recente ontwikkelingen inzake bewijskwesities en het nemo-teneturbeginsel', *JBplus* 2017/2.

Venderbos 2020, Gst 2020/135

M.W. Venderbos, 'De invloed van de afgeleide onschuldpresumptie op herstelsancties in de sociale zekerheid', *Gst.* 2020/135.

Verbeek, JBplus 2012

J.L. Verbeek, 'Twee procedures, twee werkelijkheden?', *JBplus* 2012, p. 31-45.

7. Jurisprudentielijst

Europees Hof voor de Rechten van de Mens

- EHRM 8 juni 1976, ECLI:CE:ECHR:1976:0608JUD000510071 (*Engel e.a./Nederland*).
- EHRM 26 maart 1982, ECLI:CE:ECHR:1982:0326JUD000826978 (*Adolf/Oostenrijk*).
- EHRM 25 maart 1983, ECLI:CE:ECHR:1983:0325JUD000866079 (*Minelli/Zwitserland*).
- EHRM 21 februari 1984, ECLI:CE:ECHR:1984:0221JUD000854479 (*Öztürk/Duitsland*).
- EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001028283 (*Englert/Duitsland*).
- EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD001030083 (*Nölkenbockhoff/Duitsland*).
- EHRM 25 augustus 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:0825JUD000991282 (*Lutz/Duitsland*).
- EHRM 7 oktober 1987, ECLI:CE:ECHR:1987:1007DEC001188285 (*C./Verenigd Koninkrijk*).
- EHRM 6 december 1988, ECLI:CE:ECHR:1988:1206JUD001059083 (*Barberà, Messegué en Jabardo/Spanje*).
- EHRM 25 augustus 1993, ECLI:CE:ECHR:1993:0825JUD001312687 (*Sekanina/Oostenrijk*).
- EHRM 10 februari 1995, ECLI:CE:ECHR:1995:0210JUD001517589 (*Allenet de Ribemont/Frankrijk*).
- EHRM 26 maart 1996, ECLI:CE:ECHR:1996:0326JUD001731490 (*Leutscher/Nederland*).
- EHRM 21 maart 2000, ECLI:CE:ECHR:2000:0321JUD002838995 (*Asan Rushiti/Oostenrijk*).
- EHRM 5 juli 2001, ECLI:CE:ECHR:2001:0705JUD004108798 (*Phillips/Verenigd Koninkrijk*).
- EHRM 3 oktober 2002, ECLI:CE:ECHR:2002:1003JUD003756897 (*Böhmer/Duitsland*).
- EHRM 28 november 2002, ECLI:CE:ECHR:2002:1128JUD005844200 (*Lavents/Letland*).
- EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD003028796 (*Hammern/Noorwegen*).
- EHRM 11 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0211JUD00349649 (*Ringvold/Noorwegen*).
- EHRM 27 november 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:1127DEC006290200 (*Zollmann/Verenigd Koninkrijk*).
- EHRM 8 juli 2004, ECLI:CE:ECHR:2004:0708DEC000424802 (*Reeves/Noorwegen*).
- EHRM 13 januari 2005, ECLI:CE:ECHR:2005:0113JUD004291498 (*Capeau/België*).
- EHRM 28 april 2005, ECLI:CE:ECHR:2005:0428JUD007275801 (*A.L./Duitsland*).
- EHRM 25 april 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0425JUD000148302 (*Puig Panella/Spanje*).
- EHRM 29 juni 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0629JUD001190102 (*Panteleyenko/Oekraïne*).
- EHRM 23 november 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:1123JUD007305301, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik, m.nt. C.L.G.F.H. Albers, m.nt. M.W.C. Feteris (*Jussila/Finland*).
- EHRM 24 juli 2008, ECLI:CE:ECHR:2008:0724JUD003545004 (*Melich en Beck/Tsjechische Republiek*).
- EHRM 14 januari 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:0114JUD002988904 (*Vanjak/Kroatië*).
- EHRM 13 juli 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:0713JUD002572005 (*Tendam/Spanje*).
- EHRM 18 januari 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0118JUD004548206 (*Bok/Nederland*).
- EHRM 12 april 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0412JUD003438805 (*Bozkurt/Turkije*).
- EHRM 24 mei 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0524JUD005346607 (*Konstas/Griekenland*).
- EHRM 27 september 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0927JUD002327207, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik (*Hrdalo/Kroatië*).
- EHRM 15 december 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0913JUD003573007 (*Ashendon en James/Verenigd Koninkrijk*).
- EHRM 10 januari 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0110JUD003346803 (*Vulakh e.a./Rusland*).
- EHRM 20 maart 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0320DEC001845007, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik (*Bingöl/Nederland*).
- EHRM 12 april 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0412JUD001885107 (*Lagardère/Frankrijk*).

- EHRM 17 juli 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:0712JUD002542409 (*Allen/Verenigd Koninkrijk*).
- EHRM 29 oktober 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:1029JUD002493504 (*S.C. IMH Suceava S.R.L./Roemenië*).
- EHRM 11 februari 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:0211JUD006912210 (*Vella/Malta*).
- EHRM 23 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1023JUD002778510, m.nt. T. Barkhuysen & M.L. van Emmerik (*Melo Tadeu/Portugal*).
- EHRM 5 januari 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:0105JUD007456812 (*Frumkin/Rusland*).
- EHRM 18 oktober 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:1018JUD002110707, m.nt. H.J. Simon (*Alkaşi/Turkije*).
- EHRM 15 november 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:1115JUD002958012 (*Navalnyy/Rusland*).

Hoge Raad

- HR 20 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015:643, m.nt. R. Stijnen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Hendriks.
- PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:784.
- PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:786.
- PHR 7 juli 2016, ECLI:NL:PHR:2016:787, m.nt. A.A. Fase.
- HR 14 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:671, m.nt. S.C.W. Douma, m.nt. A.C. Breuer, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs.
- HR 14 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:673, m.nt. S.C.W. Douma, m.nt. A.C. Breuer, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs.
- HR 14 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:676, m.nt. S.C.W. Douma, m.nt. A.C. Breuer, m.nt. R.W.J. Kerckhoffs.
- HR 2 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:958, m.nt. H.J. Simon, m.nt. P.G.M. Jansen, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. M. Sanders.
- HR 6 juli 2018, ECLI:NL:HR:2018:1106, m.nt. M. Sanders, m.nt. G.J.M.E. de Bont, m.nt. E.P. Hageman
- HR 25 september 2020, ECLI:NL:HR:2020:1526.

Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State

- ABRvS 22 november 2006, ECLI:NL:RVS:2006:AZ2786, m.nt. A.E.M. van den Berg & P.C.M. Heinen, m.nt. F.R. Vermeer.
- ABRvS 16 juli 2008, ECLI:NL:RVS:2008:BD7378.
- ABRvS 26 november 2008, ECLI:NL:RVS:2008:BG5316, m.nt. L.J.J. Rogier.
- ABRvS 3 februari 2010, ECLI:NL:RVS:2010:BL1853.
- ABRvS 21 juli 2010, ECLI:NL:RVS:2010:BN1947.
- ABRvS 25 april 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW3870, m.nt. A. Tollenaar.
- ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5278, m.nt. G. Overkleeft-Verburg.
- ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5279.
- ABRvS 9 mei 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BW5294, m.nt. A.E.M. van den Berg & S.H. van den Ende.
- ABRvS 15 augustus 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BX4694, m.nt. C.L.G.F.H. Albers & R.J.N. Schlössels.
- ABRvS 15 augustus 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BX4695, m.nt. P.W.A. Huisman.
- ABRvS 27 december 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BY7372, m.nt. A.E.M. van den Berg.
- ABRvS 20 februari 2013, ECLI:NL:RVS:2013:BZ1695, m.nt. M.F.H. Hirsch Ballin & R.W. Veldhuis.
- ABRvS 11 februari 2015, ECLI:NL:RVS:2015:331, m.nt. B. van der Vorm, m.nt. A.E.M. van den Berg.

- ABRvS 11 februari 2015, ECLI:NL:RVS:2015:333, m.nt. B. van der Vorm.
- ABRvS 13 mei 2015, ECLI:NL:RVS:2015:1523.
- ABRvS 10 augustus 2016, ECLI:NL:RVS:2016:2191.
- ABRvS 8 maart 2017, ECLI:NL:RVS:2017:608, m.nt. F.A. Pommer.
- ABRvS 26 juni 2017, ECLI:NL:RVS:2017:1991.
- ABRvS 15 november 2017, ECLI:NL:RVS:2017:3148, m.nt. A.E. Schilder & J.G. Brouwer.
- ABRvS 24 januari 2018, ECLI:NL:RVS:2018:245.
- ABRvS 28 maart 2018, ECLI:NL:RVS:2018:1043, m.nt. A.E. van Rooij.
- ABRvS 12 september 2018, ECLI:NL:RVS:2018:2947.
- ABRvS 14 november 2018, ECLI:NL:RVS:2018:3699.
- ABRvS 12 december 2018, ECLI:NL:RVS:2018:4038.
- ABRvS 19 juni 2019, ECLI:NL:RVS:2019:1951.

Centrale Raad van Beroep

- CRvB 14 februari 2006, ECLI:NL:CRVB:2006:AV1956.
- CRvB 1 december 2006, ECLI:NL:CRVB:2006:AZ4396.
- CRvB 13 maart 2007, ECLI:NL:CRVB:2007:BA0605, m.nt. S. Brakel.
- CRvB 15 maart 2012, ECLI:NL:CRVB:2012:BW0297.
- CRvB 29 april 2014, ECLI:NL:CRVB:2014:1434.
- CRvB 18 december 2015, ECLI:NL:CRVB:2015:4772.
- CRvB 4 april 2017, ECLI:NL:CRVB:2017:1261, m.nt. E. van den Boogaard.
- CRvB 8 juni 2017, ECLI:NL:CRVB:2017:2062, m.nt. H.J. Simon.
- CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2398, m.nt. R. Stijnen.
- CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2399, m.nt. R. Stijnen, m.nt. H.N.W. Nacinovic, m.nt. J.H. Ermers.
- CRvB 7 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2496, m.nt. L. van den Berg.
- CRvB 21 augustus 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2577, m.nt. K. Mestrom, m.nt. R. Stijnen, m.nt. M.W. Venderbos.
- CRvB 4 september 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:2713.
- CRvB 20 november 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:3704, m.nt. R. Stijnen, m.nt. J.J.J. Sillen.
- CRvB 20 november 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:3795.
- CRvB 11 december 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:3937.
- CRvB 12 februari 2019, ECLI:NL:CRVB:2019:541.
- CRvB 16 april 2019, ECLI:NL:CRVB:2019:1384.
- CRvB 23 april 2019, ECLI:NL:CRVB:2019:1449.
- CRvB 1 mei 2019, ECLI:NL:CRVB:2019:1682.
- CRvB 6 juni 2019, ECLI:NL:CRVB:2019:1831.
- CRvB 5 maart 2020, ECLI:NL:CRVB:2020:641.
- CRvB 2 juni 2021 ECLI:NL:CRVB:2021:1315.
- CRvB 7 oktober 2021, ECLI:NL:CRVB:2021:2471.
- CRvB 19 mei 2022, ECLI:NL:CRVB:2022:945

College van Beroep voor het bedrijfsleven

- CBb 7 maart 2003, ECLI:NL:CBB:2003:AN8034.
- CBb 16 september 2003, ECLI:NL:CBB:2003:AN1237.
- CBb 27 augustus 2009, ECLI:NL:CBB:2009:BJ6704.
- CBb 25 mei 2011, ECLI:NL:CBB:2011:BQ6654.
- CBb 12 maart 2012, ECLI:NL:CBB:2012:BV8515, m.nt. M.F.H. Hirsch Ballin & R.W. Veldhuis.
- CBb 29 juni 2012, ECLI:NL:CBB:2012:BX0316.

- CbB 8 februari 2013, ECLI:NL:CBB:2013:BZ4406, m.nt. D. van der Meijden.
- CbB 20 maart 2017, ECLI:NL:CBB:2017:69.

Overige bronnen

- *Kamerstukken II 2004/05, 29849, 3.*